

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 25 p. 97-118, Autumn 2023

Bâkî Divanı'nda Koku ve Koku ile İlgili Unsurlar* *Scent Concept and Scent Related Elements in Bâkî's Divan*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1315850>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
16.06.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
27.07.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.09.2023

Asya Studies

Doç. Dr. Nurgül Özcan
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
nurgulozcan34@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5285-6554

Öz

Tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar -dinî ve kültürel ritüellerden tababete, sanattan edebiyata- tüm medeniyetlerde istisnasız karşımıza çıkan 'koku', insan hayatında hem bireysel hem de toplumsal olarak maddî manevî önemli bir yere sahiptir. Doğumda, düğünde, süslenme ve kozmetikte, cenazelerde; defin işlemleri ve dua ritüellerinde, tasavvufta, devlet tören ve protokolünde, hediyeleşmede, musikiye, edebî metinlerde, ticaret ve siyasette, yemek kültüründe vb. sayısız alanda, kısaca hayatın her sahasında 'koku' daima insanın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Üç büyük dinin kutsal kitaplarında, ayin ve törenlerinde kokuyla ilgili sayısız gelenek bulunmaktadır. Buhur geleneği ve bu gelenekte kullanılan koku maddeleri, cennet- cehennem tasvirleri, peygamberlerle özdeşleşen koku sembolleri bunlardan sadece bazılarıdır. Türk kültüründe ve edebiyatında, kokunun geniş bir kullanım alanı vardır. Osmanlı Devleti'nde edebiyatın yanında; gündelik hayatta ve sarayda koku ile ilgili müstakil meslekler, özel birim ve görevliler bulunmaktaydı. Osmanlı devlet protokol ve merasimlerini, sosyal ve ticarî hayatını anlatan kaynaklarda kokuyla ilgili çok sayıda arşiv belgesi mevcuttur. Evliya Çelebi meşhur *Seyahat-nâme*'sinin giriş bölümünde, bazı dinî-manevî şahsiyetlerin kokularını tasvir ederek eserine başlamıştır.

Dönemin padişahı Kânûnî'nin övgüsüne mazhar olan Bâkî, saraya yakınlığıyla, dışa dönük mizacıyla, geniş sanat çevresiyle şöhret bulmuş hem döneminde hem de kendisinden sonra sayısız şairi etkilemiş üstat bir şairdir. *Bâkî Divanı*, döneminin sosyal hayatıyla ilgili önemli ipuçları içermektedir. Bu çalışmada; 'koku' unsuru, 16. yy'ın kudretli şairi Bâkî'nin şiirleri penceresinden ele alınmıştır. *Bâkî Divanı*'ndaki 'koku' ile ilgili kelime ve kavramlar, gelenek ve adetler incelenerek tahlil edilmiş, ayrıca şairin dünyasında ve sanatında 'koku'nun yeri ve önemi değerlendirilmiştir. Bâkî'nin şiirinde, dönemin gündelik hayatında ve ritüellerinde kokunun önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. 16. yüzyıl İstanbul'unda koku maddelerinin ve hususî koku terkiplerinin çok zengin bir kullanım alanı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Koku, Bâkî, Divan Şiiri, Sosyal Hayat, Kültür Tarihi

Abstract

*From prehistoric times to the present day - from religious and cultural rituals to medicine, from art to literature - 'scent', which we encounter without exception in all civilizations, has an important place in human life both individually and socially. In birth, weddings, adornment and cosmetics, funerals, burial procedures and prayer rituals, mysticism, state ceremonies and protocol, gift-giving, music, literary texts, trade and politics, food culture, etc. In short, in every field of life, 'scent' has always been an inseparable part of human life. In the holy books, rituals and ceremonies of the three major religions, there are countless traditions related to scent. The tradition of frankincense and the scent substances used in this tradition, depictions of heaven and hell, and scent symbols identified with prophets are just some of these. In Turkish culture and literature, scent has a wide range of uses. In the Ottoman Empire, in addition to literature, there were separate professions, special units and officials related to scent in daily life and in the palace. In the sources describing Ottoman state protocols and ceremonies, social and commercial life, there are many archival documents on scent. In the introduction to his famous *Seyahat-nâme*, Evliya Çelebi began his work by describing the scents of some religious and spiritual figures.*

Bâkî, who was praised by the sultan of the period, Kânûnî, was a master poet who found fame with his closeness to the palace, his extroverted temperament, his wide artistic circle, and influenced countless poets both during and after his time. Bâkî Divanı contains important clues about the social life of his period. In this study, the element of 'scent' will be discussed from the perspective of the poems of Bâkî, the mighty poet of the 16th century. The words and concepts, traditions and customs related to 'scent' in Bâkî's Divan will be analyzed, and the place and importance of 'fragrance' in the poet's world and art will be evaluated.

Keywords: Scent, Bâkî, Divan Poetry, Social Life, Cultural History

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Özcan, N. (2023). Bâkî Divanı'nda Koku ve Koku ile İlgili Unsurlar. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(25), 97-118.

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

GİRİŞ

Koku; başta burun ve ağız olmak üzere, bedenimizle ve ruhumuzla algıladığımız fizyolojik ve psikolojik duyuşal işlemin adıdır. İnsanın beş temel duyusundan biri olan koklama duyusu, bebeğin daha anne karnındayken ilk gelişen duyusudur. Koku duyusu sayesinde insan çevresiyle, diğer insanlarla ilişkiler kurar; dünyasını tanımlar ve anlamlandırır (Khıdroy, 2016: 15). Türk Dil Kurumu (TDK) *Büyük Türkçe Sözlük*'te koku kelimesi için üç ayrı anlam verilmiştir. "1. Nesnelere yayılan küçücük zerrelerin burun zarı üzerindeki özel sinirlerde uyandırdığı duygu. 2. Güzel kokmak için sürülen esans. 3. mec. Belirti, işaret" (TDK, 1988: 884).

Koku duyusu, "beş duyu içinde yapısı ve organizasyonu en karmaşık ve benzersiz olandır. Doğadaki birçok canlıda temel bir yaşam fonksiyonu olan koku alma duyuşunda azalma sosyal bir varlık olan insanın yaşamını çok derinden etkiler." (Evren, Yiğit ve Çınar, 2015: 59). Kokuların etkilerinin gözlemlendiği önemli değişkenlerden biri bellektir. Bilgileri bellekten geri getirme aracı olarak kullanılabilmesi kokunun en önemli özelliği sayılabilir (Coşkun ve Akben 2018: 215-235). Koku duyusu, psikiyatride; unutkanlığa yönelik rahatsızlıklarda insanın bireysel geçmişini hatırlamasında, musiki gibi bir tedavi yöntemi olarak kullanılmıştır. Tıpta koku ile tedavi yapılan müstakil bir tedavi alanı oluşmuştur. Bu alana 'aromaterapi' denir. Aromaterapinin geçmişi 6000 yıl önceye dayanmaktadır. "Câbir İbn Hayyan 8. yy.da *Güzel Kokunun Kimyası* ve *Damıtma Kitabı*'nı yazmıştır" (Uçar, 2022: 3). Büyük İslam âlimi İbni Sinâ da koku damıtma cihazının şemasını çizerek çiçek kokularının damıtılmasıyla ilgili önemli çalışmalarda bulunmuştur.

Bireyin hayatını ve hayat kalitesini her alanda birinci derecede etkileyen 'koku', tarih boyunca milletlerin toplumsal hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Eski medeniyetlerin dinî merasimlerinde, cenaze defin işlerinde ve saraylarında güzel koku ve buhur önemli bir yer tutar. Arkeolojik kazılarda bol miktarda koku kabı bulunmuştur (Çerikan, 2020: 396). "Hz. Süleyman'ın misk, anber, kâfur, sandal, üd ve diğer koku türlerini, mücevherleri kullanan ilk kişi olduğu söylenmiştir" (Eker, 2010: 235). "Eski ve Yeni Ahid'de, halkın yapmasına izin verilmeyen kutsal yağ ve buhur karışımları yanında koku amacıyla kullanılan çeşitli maddeler hakkında bilgi yer almaktadır. Ayrıca sarısabır (öd ağacı), balsam (pelesenk), günlük, kasnı zımkı (çadır uşağı otu ile şeytan teresinden elde edilen bir çeşit kokulu zımkı) hint sümbülü, ezfar, safran gibi koku malzemelerinden söz edilir ve bunların getirildiği yerler hakkında bilgi verilir" (Bozkurt, 2022: 150). "Mısırlılarda mumyalama işlemlerinde kullanılan, tapınaklarda buhur olarak yakılan ya da güzel koku verdikleri için tercih edilen ritüel nesnelere başında reçineli zımkılar, sakızlar ve tütsüler gelirdi" (Çıvgın, 2015: 401).

Eski Türklerin ritüellerinde de kokunun önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. *Orhun Kitabeleri*'nde *Bilge Kağan Abidesi*'nde Bilge Kağan'ın (d.683-ö.734) cenaze merasiminde; kokuluk, yog yıpar (kokulu mum) ve çından ıgaç (sandal) gibi kokulu maddelerin kullanıldığından bahsedilmektedir. "kangı Lisün Tay sengün başad(u) biş yüz eren ketli. Kokuluk ö (...) altun gümüş kergeksiz kelürti. Yog yıparıg kelürüp tike birtü. Çından ıgaç kelürüp öz yar [...] 11. babası Lisün Tay generalin başkanlığında beş yüz yiğit geldi. Kokuluk...altun, gümüş, fazla fazla getirdi. Yas töreni kokusu getirip diki verdi. Sandal ağacı getirip öz.." (Ergin, 2000: 55) Türk kültüründe bunun dışında doğum, düğün, ölüm gibi geçiş törenlerinde koku ile ilgili çok sayıda adet ve gelenek mevcuttur. Mesela gül, gülsuyu, buhur, kâfur gibi kokulu bitkilerin yanında tohumu kullanılan ve kendine has bir kokusu olan 'üzerlik'le ve üzerlik tütsülemekle ilgili gelenekler dikkat çekicidir. "Üzerlik tütsüleme esnasında söylenen hayır dua ve çoğunlukla beddua mahiyetindeki tekerleme ve sözlerle, hemen hemen bütün Türk dünyası sözlü edebiyatında folklorik malzeme olarak yer almaktadır" (Emeksiz, 1998: 235).

Kur'ân-ı Kerîm'de cennetteki içecekleri tasvir ederken misk, kâfur, zencefil kokuları kullanılmıştır. Arap yarımadasında "Cahiliye kültüründe önemli bir yeri olan koku haram aylarda kurulan ticaret panayırlarının önemli bir metaı idi. Hz. Muhammed'in amcaları Ebû Talib ve Abbas koku ticareti yapmışlardı. Araplar önemli işler için yaptıkları yeminlerde ellerini koku dolu kaba bandırırıldardı" (Bozkurt, 2022: 150). "Hz. Ömer, Hz. Muhammed'in 'misk gibi' kokuğunu, Hz. Âişe ve Hz. Ali onun kokusunun 'miskten daha hoş' olduğunu, Muâz b. Cebel kokusunu 'misk veya anber'e benzetmiş, Enes b. Mâlik ise özellikle İsrâ gecesinde sonra 'damat kokusundan da hoş bir koku' olduğunu ifade etmiştir" (Gülseven, 2022: 1). Hz. Muhammed özel hayatında güzel kokuya çok önem vermiş, etrafında bulunanlara kokuyla ilgili tavsiyelerde bulunmuştur. Hadis kaynaklarında Hz. Muhammed'in güzel ve kötü kokularla ilgili çok sayıda hadisi bulunmaktadır. "Semaya çıkarıldığımda yere terimden (damla) düştü ve ondan gül bitti. Her kim benim kokumu koklamak isterse gülü koklasın (Nehrevâni)" (Çap, 2018: 262). Müslim (d.821- ö.875), Ebu Dâvud (d.817M-ö.889) ve Nesâi'de (d.830-ö.916) rivayet edilen bir hadiste "Kokuların en güzeli

miskindir” buyurulmuştur. İslam dünyasında Hz. Muhammed’in terinin gül koktuğuna inanılması İslamî edebiyatta zengin kullanımlara vesile olmuştur. “Halk arasında, *"Gül koklamak sevaptır."* sözü de daha çok bu çiçeğin Hz. Muhammed’in sembolü olmasından kaynaklanmaktadır. Gül koklandığında, gül yağı veya gül suyu ikram edildiğinde salatü selam getirilmesi bu inanişin Müslümanlar arasında köklü bir geleneğe sahip olduğunu gösterir” (Kurnaz, 1996: 219-222). Bu sebeple toplum “mevlid törenlerinde en nadide ikram olarak gül suyunu öne çıkartmış ve bunun için gülabdanlar icat edilmiştir” (Açıkel, 2018: 95).

Osmanlı Devleti’nin sosyal hayatında koku, saraydan başlayarak toplumun her kesiminde farklı yönleriyle karşımıza çıkar. Kâğıt, kalem, mürekkep gibi hat malzemeleri, mektup, mendil, saç, sakal, ben gibi kişisel bakım unsurları; içilen şerbet, yenilen yemek ve tatlı gibi mutfakla ilgili pek çok şey, koku ile birlikte kullanılır. Protokol kurallarında, saraya gelen misafirlere gülsuyu ikram edilirdi. “Osmanlı’da kız görmeğe gittiğinizde yanınızda zambak kokusu götürülürdü. Evlenecek kızların çeyiz sandıklarında karanfil, gül yasemen, itır vb. gibi kokular konulur, gelin hamamında evlilik çağına gelmiş kızlar erguvan sürerken gelin olan kişi vücudu gül gibi yağlar ile ovulur saçlarına ve ellerine dahi mis kokular sürülürdü” (Demir, 2018: 2).

Evliya Çelebi (d.1611-ö.?), *Seyahatnâme*’nin girişinde, meşhur rüyasının detaylarını anlatırken Hz. Muhammed’den şefaahat talep ettiğinde orada hazır bulunan manevi bir meclisten bahseder. Bu meclisteki peygamberlerin ve sahabelerin her birinin kokuları farklı bitki, çiçek ve meyvelere benzeterek anlatır: “Bütün sahabe-i kiram Fatıha okuyup toplantıdaki herkesin mübarek ellerini öperdim, her birinin hayır duasını alıp giderdim. Kiminin mübarek eli misk gibi, kimi anber, kimi sümbül, kimi gül, kimi reyhan ve kimi zımrân (safran), kimi menekşe, kimi karanfil gibi kokardı. Bizzat Hz. Resul’un kokusu safran açılmış gül gibi kokardı. Mübarek sağ elini öptüğümde sanki pamuk gibi kemiksiz mübarek bir el idi. Fakat diğer peygamberlerin elleri ayva kokusu gibi kokardı. Hz. Ebubekir’in mübarek elleri kavun gibi kokardı. Hz. Ömer anber kokusu gibi idi. Hz. Osman’ın menekşe gibi kokusu vardı. Hz. Ali’nin kokusu yasemen gibi idi. İmam Hasan karanfil gibi İmam Hüseyin beyaz gül yaprağı gibi kokardı.” (Dankoff, Kahraman ve Dağlı, 2006:4)

Osmanlı sarayında kokuyla ilgilenen ‘anberînci, buhûrcıyân’ gibi esnaf zümresi bulunmaktaydı. Anberînci taifesi, anber kokusunu; buhûrcıyân taifesi de sarayın güzel kokularını imal eder, tütsülerle ilgilenirdi. Gülâbcıyân zümresi gülsuyu imal eder gülsuyu alıp satardı. *Seyahatnâme*’de, Osmanlı esnaf teşkilatları arasında kokuyla ilgilenen çok sayıda meslek erbabı hakkında bilgi verilmektedir. Gülsuyu esnafı, attarlar esnafı, anberciler esnafı, buhurcular esnafı, hoş kokulu içecekler esnafı kokulu sabuncu esnafı, şifa yağları esnafı bunlardan sadece bazılarıdır. (Kurşun, Kahraman ve Dağlı, 1999: 488-606).

Osmanlı Devleti’ndeki zengin koku kültürü edebiyata da yansımış, divan şairlerinin divanlarında koku ile ilgili önemli bir kullanım sahası oluşmuştur. “Klasik Edebiyat, bahçe tasvirlerinde çiçekleri koku ve renk bakımından nizama koyar; kokuyu yaymak için rüzgârı görevlendirir. Koku havayla teneffüs edilir, havayla zikredilir. Sevilenin güzelliğini çiçekler ve kokularıyla tanımlar. “Reng ü bû” terkibi çok yaygın kullanılır. Birçok duyguyu, soyut kavramları tanımlamak için koku yetiştir imdâda. Tasavvufta tanımını tam olarak yapamadığımız kavramlar, kokuyla genişletilerek hissettirilir” (Karaköse, 2014: 66). “Koku kavramı divan şiirinde renk, rüzgâr, cevher, şehir ve ülkeler, huy ve yaradılış, uzuvlar, eşyalar ve tavır, su, deniz, yazı çeşitleri, mevsimler, soyut nitelikler, toprak, şiir, bahar, micmer vb. kavramlar, billassa tevriye, teşbih, istiâre, mübâlağa ve hüsn-i ta’lîl gibi sanatlar yardımıyla, sevgiliyi koku ekseninde övmek için kullanılır (Turan, 2019: 268).

Bu çalışmada, zengin bir arka plana sahip olan ‘koku’ unsuru, 16. yüzyılın en kudretli şairlerinden biri olan ve döneminde “Sultânü’ş-şuâra” olarak şöhret bulan *Bâkî Divanı* üzerinden ele alınmıştır. Bâkî, şüphesiz yaşadığı dönemin en önemli şairlerinin başında gelir. Dışa dönük mizacıyla, tabiata ait unsurları gözlem yeteneğiyle sosyal hayatı beyitlerinde renkli bir şekilde yansıtmıştır. “Şiirlerinde tabiatın farklı mevsimlerde gösterdiği değişikliklerden bahsetmiş, 16. yüzyıl İstanbul’unun eğlencelerini, toplantılarını, gezilerini anlatmıştır” (İpekten, 1998: 46-47). Dört hükümdar dönemi görmüş, İstanbul’da hanedana yakın bir çevrede yaşamış, müderrislik, Mekke ve İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği gibi ciddi görevlerde bulunmuş, yaşadığı dönemde ve kendisinden sonraki dönemlerde şairliğiyle çok sayıda şairi etkilemiştir. “Asırlarca üstat olarak benimsenmiş olan Bâkî’nin şiirleri, kendi döneminde başlayarak her devirde birçok şair tarafından örnek alınmış, şiirlerine nazireler söylenmiş ve tahmisler yazılmıştır” (Çavuşoğlu, 1991: 537-540).

Birinci bölümde; koku anlamına gelen kelimeler ve bu kelimelerin kullanım sıklığı verilmiştir. İkinci bölümde kendisinden koku üretilen maddeler alfabetik olarak sıralanmıştır. Her başlık kendi altında yine alfabetik olarak verilmiştir. Koku maddelerinin tanımı, kökeni, imal edildiği coğrafya, kullanım alanı,

kelimelerin edebî yönü ele alınmıştır. Beyitlerde kokuyla ilgili geçen kültürel unsurlar tespit edilmiş, söz konusu unsurlar detaylı bir şekilde tahlil edilmiştir. Klasik Türk edebiyatında daha önce yapılmış genel çalışmalardan farklı olarak ekol bir şairin ‘koku’ konusuna yaklaşımı ve tercih ettiği kelimeler özele inilerek detaylı bir biçimde incelenmiş hem bireyin hayatında hem de sosyal hayatta son derece önemli olan bir konunun tarihî seyri ve kullanım alanları açıklanmıştır. Divanda, konuyla ilgili beyitler çok fazla olduğundan aynı anlamdaki beyitlerden bazıları örnek olarak alınmıştır. Alıntı yapılmayan beyitlerin beyit numaraları ilgili başlık altında verilmiştir. Şairin yaşadığı dönemle ilgili önemli olduğunu düşündüğümüz beyitler üzerinde daha kapsamlı durulmuştur. Konu taraması yapılırken herhangi bir sınırlama yapılmadan divanın tamamı ele alınmıştır. Örnek olarak seçilen beyitlerin sonunda hangi nazım şekline alındığı kısaltmalarla belirtilmiştir. Bu kısaltmalarda; gazel (BG), kaside (BK), terkiib-i bent (BTBT, terci’-i bent (BTCB), musammat (BMSMT) olarak gösterilmiştir. Çalışmamızda, Sabahattin Küçük’ün hazırladığı *Bâkî Divanı* esas alınmıştır.¹ Konuyla ilgili kullanılan kelimelerin sıklığı, şairin dünyasında önemli olduğu tespit edilen bazı unsurlar ve kokuyla ilgili çok tercih edilen kavramlardan elde edilen sonuçlar -daha net görülmesi açısından- tablo şeklinde gösterilmiştir. Tabloların sonunda değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışmada; insan hayatında maddî-manevî önem taşıyan ‘koku’nun edebiyattaki yerinin ve öneminin ne olduğu, divan şiirinde; kokunun hangi çeşit hangi isim ve hangi kavramlarla birlikte kullanıldığı, şairin kokuyla ilgili nasıl estetik bir ilgi kurduğu, bunu şiirine nasıl yansıttığı -klasik Türk şiirinin zirve döneminde yaşayan usta bir kalemin divanından hareketle incelenmesi amaçlanmıştır.

KOKUYU KARŞILAYAN KELİMELER

(BÛ, BÛY, İTİR, MEŞÂM, NÛKHET/NEKHET, RAYİHA, ŞEMİM, TÎB)

Klasik Türk edebiyatında ‘koku’ kelimesini karşılayan yaygın kelimeler şunlardır: Bû/büy, itir/muattâr, koku/kohu, meşâm, nefha, nûkhet, şemm/şemîm, râyiha, tîb.

Bâkî Divanı’nda -tespit ettiğimiz- kokuyu karşılayan kelimelerin listesi Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1: *Bâkî Divanı*’nda Koku ile İlgili Kullanılan Kelimeler

Bû/Büy	İtir/Muattâr	Meşâm	Nefha	Şemm/Şemîm	Tîb
42	16	2	6	5	1

Bu tabloya göre şair tarafından en fazla tercih edilen kelime ‘bû/büy’ dur. ‘Bû, büy’ kelimesi çok tercih edildiği için bu kelimeyle birlikte kullanılan ifade, kavram ve tamlamaları ayrı bir tabloda göstermek faydalı olacaktır:

Tablo 2: ‘Bû, Büy’ Kelimesi ile İlgili Kullanılan Kelime ve Tamlamalar

Somut İfadeler	Soyut İfadeler	Miktar Bildirenler
<i>büy-ı ‘abîr</i>	<i>büy-ı hulk</i>	<i>hoş-bû</i>
<i>büy-ı ‘anber</i>	<i>büy-ı mahabbet</i>	<i>pür-bû</i>
<i>büy-ı bahûr-ı Meryem</i>	<i>büy-ı vasl-ı yâr</i>	
<i>büy-ı dil-âvîz</i>	<i>büy-ı vefâ</i>	
<i>büy-ı gül</i>	<i>büy-ı hulk</i>	
<i>büy-ı müşğ</i>	<i>büy-ı mahabbet</i>	
<i>büy-ı müşğîn-i zülf</i>	<i>büy-ı vasl-ı yâr</i>	
<i>pür-büy-ı müşğ-i nâb</i>		
<i>büy-ı nesîm</i>		
<i>büy-ı şîr</i>		
<i>büy-ı ‘ûd u ‘anber</i>		
<i>semen-bû</i>		
<i>şeb-bû</i>		

¹ <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596.bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>

müşg-bû

müşgîn-bû

KOKULU MADDELER

Abîr

Abîr, kaynaklarda şöyle açıklanır: “Beyaz sandal, sümbül kökü, kırmızı gül, turunç ve iğde çiçekleri gibi kokulu maddelerin miskle karıştırılıp dövülmesinden yapılan ve eski zamanın en beğenilen kokusu” (Özön, 1979: 4). Bir ilaç terkibi. Bu terkip, beyaz sandal, sümbül kökü, kırmızı gül, turunç ve iğde çiçekleri, narenç gibi güzel kokulu bazı otlarla bir miktar dövülmüş miskten meydana gelmiştir (Devellioğlu, 1990: 5).

Açıklamalardan özel bir terkip, ustalık isteyen bir karışım olarak hazırlandığı anlaşılan abîr; *Bâkî Divanı*'nda iki beyitte geçmektedir. İki beyitte de sevgilinin ayağının tozunun/toprağının kokusu ile bağlantılı kullanılmıştır. Sabah vakti esen rüzgâr, âşığın bulunduğu tarafa sevgilinin yolunun, ayak bastığı toprağın kokusunu getirir. Bu sebeple -sanki- her yer abîr ve anber kokusuyla dolar:

Hâk-i rehûnden irdi meger subh-dem nesîm
Bûy-ı ‘abîr ü ‘anber ile toldı bu taraf (BG 228/3)

Âşığın muhabbet kadehinin tortusu sevgilinin cennet bahçesine saçılınca; âşığın suyu Kevser, bahçesinde yetişen bitkiler şeker kamışı, toprağı da abîr olur:

Saçıldı cür’ a-i câm-ı mahabbet bâğ-ı Rıdvâna
Suyın Kevser nebâtın ney-şeker hâkin abîr itdi (BG 523/2)

Anber

Klasik Türk şiirinde her divanda karşımıza çıkan anber; “İslâm kaynaklarında yer alan başlıca rivayetlere göre, denizin dibinden kaynak ve sudan hafif olduğu için yüzeye çıkarak donan yağlı bir madde, bir deniz hayvanının kusmuk veya dışkısı, denizlerin uzak kıyılarında yetişen bir bitkinin reçinesi veya bazı Çin Hindî adalarının dağlarında yaşayan arıların güzel kokulu çiçeklerden yaptıkları balın şiddetli yağmurlarla denize sürüklenip erimesi sonunda geriye kalan mumudur. Bugün kesinlikle bilinen husus ise anberin, dişli balinalardan olan ve adına anber balığı da denilen en büyük balina ada balığının bağırsaklarında teşekkül eden ve henüz tabii mi, marazî mi olduğu tesbit edilememiş bulunan bir sindirim artığıdır” (Ömeroğlu, 2009: 71). “Bazen tababet malzemesi olarak za’ferân, bal vs. ile bir arada kullanılır. Eski tıpta ikinci derecede kuru ve sıcak maddelerden sayılır. Mide, karaciğer, kalp, his ve kuvvetleri güçlendirir” (Pala, 2003: 37). “Anberin hassa ve fâ’idesi pek çoktur. Râyihâsı cümle râyihâlardan a’ladır. Ve dimâğı nemnâk eder ve mâlihulyâyı ve sevdâyı def eder...Ve dimâğa ve rûha ve kalbe kuvvetdir” (Demir ve Kılıç, 2003: 59).

“Klasik şiirimizde anber, kokusu ve rengi münasebeti ile sık sık geçer. Mesela; sevgilinin saçı hem rengi hem de güzel kokusu dolayısıyla anbere benzetilir. Yine sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri ve benler anber olarak değerlendirilir” (Doğan, 2011: 116).

Bâkî Divanı'nda anberin nasıl ve hangi unsurlarla birlikte kullanıldığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3: Anber Kelimesiyle Birlikte Kullanılan Unsurlar

Unsurlar	Sayı
Anber-Saç (Zülf, gîsû, kâkûl, turra)	18
Anber-Tütsü	5
Anber- Ben	4
Anber-Hatt	4
Anber-Toprak	2
Anber-Rüzgâr	2
Anber-Kalem/Mürekkap	2

Anber-Mühür	1
Anber-Mum	1
Anber-Yaka	1

Anber/Ben

Ben, “Divan şiirinde sevgilinin önemli bir güzellik unsurudur. Öyle ki sevgilinin güzelliğinin merkez noktası burasıdır. Küçük, siyah ve güzel kokulu oluşuyla ele alınan ben, bu bağlamda çeşitli benzetmelere konu edilir” (Erdoğan, 2013: 271). Sevgilinin yanağı kırmızılığı münasebetiyle ateş, yanağındaki ayva tüyleri ve beni, ateşte yakılan misk ü anber buhuru, simsiyah zülfünün kıvrımları da tütsüden halka halka tüten güzel kokulu duman gibidir. Benin rengi siyah olduğu için siyah renkli unsurlarla beraber ele alınır. Aşağıdaki beyitte hâkim renk siyahtır. Sevgilinin yanağı dışında kullanılan her şey; beni, ayva tüyleri, zülüfleri, misk, anber ve micmerden yükselen duman, siyah renktedir:

Ruhun âteş hat u hâlûn bahûr-ı misk ü ‘anberdür
Ham-ı zülf-i siyâhuñ halka halka dûd-ı micmerdür (BG 50/1)

O dönemin sosyal hayatında güzellik unsuru olarak yüze sunî ben yapmak adettendi. “Kadınlar misk ve anberi laden zamkıyla birlikte karıştırıp siyah renk elde etmiş ve bu maddeyi sahte ben, sahte kaş yapımında kullanmışlardır” (Çakır, 2021: 3). Sevgilinin anber kokulu beni sanki misk ahusunun göbeğinden taze çıkarılmış saf miske benzer. Sevgili, beninden saçtığı anber kokusu ile âşığı can meşâmını (burnunu) allak bullak eder. Fazla kokuya maruz kalan kişinin başının dönmesi gibi âşık da bu kokuyla âdeta kendinden geçer:

Hâli sevdâsıyla âh itdûn dilâ
Cân meşâmın ‘anber-âlûd eyledûn (BG 263/2)

Sevgilinin beni aynı zamanda anber kokulu sineğe benzetilir. Sineğin en önemli özelliği tatlı olan her yere konmasıdır. Divan şiirinde ben “küçüklüğü münasebetiyle nispet ve mukayese için kullanılır. Rengi ve şekli dolayısıyla sevgilinin beni ve benefşenin benzetilene olur” (Kurnaz, 1987: 515). Bâkî’nin şiirinde sevgilinin beni, şeklinin küçüklüğü, rengi ve kıymeti açısından ele alınmıştır. Şair, bu dünya pazarı içinde sevgilinin yanağındaki benden daha kıymetli bir şeye rastlamadığını söyler. Sevgiliye ait sinek kadar küçük bir ‘ben’in bile dünyadaki her şeyden daha kıymetli olduğunu ifade eder. Bu beyit başka bir açıdan da değerlendirilebilir. Anberin şeker yapımında kullanıldığını ve şekerlerin gıda boyasıyla renklendirildiğini düşünürsek; sevgilinin yanağını anberli şeker, yanağı üzerindeki beni de pembe ya da kırmızı bir şekerin üzerine konmuş, anber kokusuna bulanmış kara bir sinek olarak tasavvur etmek de mümkündür:

Bâzâr-ı dehr içinde gözüme tokınmadı
Hâl-i ‘izâr-ı yâr gibi ‘anberin meges (BG 209/4)

Anber/Hatt: Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri (hatt), siyah renkli olmasının yanında, güzel kokulu olarak tasavvur edilir. Bazen reyhan, bazen sümbül, bazen de misk ü anber kokar. Anber kokulu ayva tüyleri (anberin-hatt) etrafa muhatabını mest eden kokular saçır. (hatt-ı anber-feşân) (BK19/45), (BG375/1), (BG467/3):

Anberin hattun anuñ sâyesidür haddünde
Kim gönül bağlamaz ol turra-i ‘anber-sâya (BG 467/3)

Sevgilinin yüzü vahdeti, saçları ve ayva tüyleri de kesreti temsil eder. Bu sebeple saçlar ve ayva tüyleri renklerinin siyah olması münasebetiyle fitne olarak ele alınır. Bâkî, sevgilinin yüzünün güzelliğini perdeleyen anber kokulu hattı saç ile birlikte ahir zaman fitnesi olarak telakki eder. “Ayva tüyleri, bilhassa yüzün ‘devr-i kamer’ olarak tasavvuru dolayısıyla, sanki bu devr-i kamerde çok olacağı fitneyi göstermektedir. ‘fitne-yi âhir-zaman’ oluşu bu inanışa dayanır” (Tolasa, 2001: 244). Anber ile hattın birlikte kullanılmasının sebebi her ikisinin de siyah renkte olmasından dolayıdır.

Diyâr-ı Rûm'u temsil eden sevgilinin aydınlık ve beyaz yüzünün karşısında hatt, Osmanlı diyarında hizmet eden Habeşli siyâhî bir köleye benzetilir. (BG3/1). Ayva tüyleri sevgilinin yanaklarında, çenesinde, dudaklarının üstünde yüzün tamamında mevcuttur. "Hindistan ve Habeş gibi ülkelerle anılmasında siyahlık ve kalabalık olma özelliği ön plana çıkar" (Şahin, 2012: 403).

Ruhsârûña hatt-ı 'anber-efşân
'Abd-i Habeşidür adı Reyhân (BG 375/1)

Anber/ Kalem- Mürekkep: *Bâkî Divanı*'nda 'kalem-anber' münasebeti iki yerde karşımıza çıkar. Bu beyitler Kânûnî'ye sunulan iki ayrı kasidede geçmektedir. Her iki beyitte de sultanın yazdığı kalem medhedilmiş padişahın kalem ehli oluşuna şairliğine gönderme yapılmıştır. Eski zamanlarda "Güzel kokması için mürekkebin içine misk, abir, anber gibi kokular konurdu" (Özgeriş, 2014: 180). Kalemin güzel kokuyla birlikte kullanılması daha çok içindeki mürekkebine konulan koku maddeleriyle ilgilidir. Şair, Kânûnî'nin kaleminin mürekkebinin 'kilk-i mu'anber' olarak nitelendirir. Beytin birinde, padişahın kaleminin -mürekkebinin- kokusu âleme güzel kokular saçan buhura benzetilmiştir. Buhur yakılmasıyla etrafı, duman duman güzel kokuların kaplaması gibi padişahın eserleri ve icraatları da bütün âleme öyle yayılır. Tüm cihani cezbeder, etkisi altında bırakır:

Buhâr-ı bahûrıyla 'âlem dimâğın
Kılupdur mu'attar o kilik-i mu'anber (BK 3/17)

Padişah yazı yazmak için kalemi eline aldığı zaman, kalemi sanki öd ağacı kesilir, mürekkebi de anber olur. Kalem (divit) ağaçtan yapıldığı için şekil münasebetiyle ağaçtan elde edilen öd ağacı gibi düşünülmüştür. O, her okuma yazmaya oturduğunda; kaleminden dökülen cümleler öd ağacı ve anber birleşimiyle yakılan buhur gibi muhataplarında maddi manevî güzel hisler uyandırır:

Zamân-ı kitâbetde kilik ü mürekkeb
Elinde olur var ise 'ûd u 'anber (BK 3/18)

Anber/Mum: Divan şiirinde sevgilinin boyu daima çok uzundur. Siması, bakışları, etrafı, teşrif ettiği meclisi aydınlatan mum gibidir. Bâkî'ye göre sevgilinin boyu mu'anber şem'dir. Sevgili, uzun boyuyla; bulunduğu yeri aydınlatan uzun, anberli –anber kokulu- bir mum gibidir. Dudakları ise etrafı incilerle, taşlarla süslenmiş ağızına kadar sükkeri (şekerli) şerbetle dolu değerli bir kadehtir. Aşağıdaki beyitte sevgili baştan ayağa güzel kokularla bezenmiştir:

Murassa' câmdur agzuñ leb-â-leb sükkeri şerbet
Mu'anber şem'dur kaddûñ ki ser-tâ-pâ mu'attarsın (BG 347/6)

Divanda, dönemin sosyal hayatında önemli bir yere sahip olan –güzel kokulu- iki önemli unsur; şerbet ve mum ele alınmıştır. Bu iki unsurun ortak özelliği anberle birlikte kullanılmalarıdır. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde İstanbul'da gördüğü şerbet çeşitlerini sayar. *Seyahatnâme*'de *Hoş Kokulu İçecekler Esnaft* başlığıyla müstakil bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde "Pirleri Helvaî Ömer'dir, bunlar da tahtirevanlar üzere dükkânlarını türlü türlü çini hokka ve kavanozlar içinde ribâs, anber-bâris, gül, limon, avşıla, hummâs, sandal, demir-hindî, dut şarabı (...) (...) misilli renk renk kokulu ve anberli içecekler ile dükkânlarını süsleyip yayaları halka şeker şerbetleri dağıtarak geçerler" (Erduran, 2006: 64). Çelebi'nin verdiği bilgilerde anberin şeker ve şerbet imalatında kullanıldığı görülmektedir.

Günümüzde de yaygın olarak kullanılan kokulu mumların, tarihte, farklı dönemlerde kullanıldığı hem tarihî kaynaklarda hem de edebî metinlerde görülmektedir. Kaynaklarda Osmanlı sarayında her gece padişah uyumadan önce öd ağacı ve kehribar kokuları saçan mumların yakıldığı geçer (Berthier ve Bertkay, 2002: 66-67). Burada anlatılan anber kokulu mumu, *Bâkî Divanı*'nda da görmekteyiz. Anberli mum uzunluğu münasebetiyle sevgilinin boyuna benzetilir. Sevgili de mum gibi bulunduğu yeri aydınlatır ve etrafına güzel kokular saçır. Bu benzetmeden, o dönem İstanbul'unda, önemli mekânların aydınlatılmasında, aydınlatma aracı olarak uzun mumların kullanıldığı ve bu mumların güzel kokuyla zenginleştirildiği anlaşılmaktadır:

Murassa' câmdur agzuñ leb-â-leb sükkerî şerbet
Mu'anber şem'dur kaddüñ ki ser-tâ-pâ mu'attarsın (BG 347/6)

Anber/Mühür: “Mühürlerin bir özelliği de kokulu olmalarıdır. *Şehnâme*'de geçen bilgilere göre mühür miske batırılarak kullanılırdı. Bu koku mühürün mürekkebine katılabilir veya yüzük kaşında sıvı şeylerin taşındığı gibi buraya koku da konabilirdi” (Karagözlü, 2019: 473). Bâkî'ye göre mühür, devlet meclisindeki micmere benzer. Şairin kasidesini sunduğu Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın namının kokusu; buhurandan yayılan üd ve anber kokusu gibi ufuklara kadar yükselir. Burada şair, o dönemde resmî bir belgeye özel birisi adına mühür vurulduğu zaman, mühre koku sürülmesi geleneğine işaret etmektedir:

Nâmuñ âfâka salar nefha-i 'ûd u 'anber
Meclis-i devletüñe olalı micmer hâtem (BK 19/31)

Anber/Rüzgâr: Baharda hoş, hafif bir rüzgâr estiği zaman bağ bahçe anber kokuları ile dolar. (BG403/1) Memdühun yaratılışı (huyu, karakteri) tatlı tatlı esen latif bir rüzgâr gibidir. O, yürüdüğü, konuştuğu zaman âdeta etrafa anber kokuları saçılır:

Nefha-i müşgîn-nesim-i hulki tutdı 'âlemi
Her taraftan şimdi bûy-ı 'ûd u 'anberdür gelen (BTC 3/IV)

Anber/Saç: Anberlenmiş saç (mu'anber zülf, gîsû-yı anberîn) etrafa koku saçan sümbül gibidir. Sevgilinin anberli turraları, saçlarının lülesi öyle rastgele bir çiçek gibi kokmaz, cennet bahçesinin sümbül gibi etrafa buram buram güzel kokular saçar. Zira sevgilinin saçları âşğın çektiği sevda derdi için şifa vesilesidir. Sevgilinin uzun boyundan yerlere kadar uzanan anber kokusuyla kokulanmış zülüfler - bahçedeki servinin ve sanavberin gölgesi gibi- âşğın gönlüne hoş kokulu bir ferahlık bahşeder:

Düşüp ol kadd-i bâlâdan döşenmiş hâk-i râh üzre
Mu'anber zülfi gûyâ sâye-i serv ü sanavberdür (BG 50/3)

Alna dökülen anber kokulu kaküller aynı zamanda ahir zaman fitnesinin zuhuruna benzer. Âşık bu âlemde sevgilinin saçının bir telini, diğer âlemdeki hurilerin zülüflerinin minnetini çekmeye tercih eder.

Bâkî Divanı'nda anber, koku özelliği yanında mücevher olma özelliği ile de ele alınmıştır. Mücevher konusunda anber kaynaklarda kehribarın diğer adı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Anber (kehribar) Birçok değerli taş gibi aksesuarlarda yerini almanın yanında özellikle süs ve eşya tarafında da değerlendirilen özel bir taş olmuştur. “Anber maddesi, tesbihçilikte ve kuyumculukta da kullanılmıştır. Kıymetli tesbihlerden sayılan ve anber veya misk ü anber denilen tesbihler, anbere laden adlı çalı cinsinin (cistus ladanum), bugün parfümeri sanayiinde kullanılan koyu renkli, güzel ve sabit kokulu reçinesinin (labdanum, laden zamkı) karıştırılıp yoğrulmasıyla elde edilen hamurdan, hamurun sertleşmesinden sonra tormalanmak veya henüz yaşken kalıpla preslenmek suretiyle imal edilmişlerdir” (Ömeroğlu, 2009: 5).

Bâkî'ye göre sevgilinin zülüfleri o kadar parlaktır ki onun yanında anber taşının parlaklığı yok olur. Âdeta bir kadehin bir şişenin yere düşüp kırıldığında parlaklığını kaybetmesi gibi anber de sevgilinin saçlarının güzelliği karşısında parlaklığını değerini kaybeder:

La'lüñ katında kıymet-i gevher şikest olur
Zülfüñ yanında revnak-ı 'anber şikest olur (BG 98/1)

Anber/Sinek (Bkz. Anber-Ben)

Anber/Toprak: “Güzel kokunun kaynağı memduhtur. Divan şiirinde toprak-koku ilişkisi genellikle sabâ ve nesim adı verilen rüzgâr çeşitleri ile ve koku ile ilgili kullanılan abir, misk (müsk), anber, kâfur, gül suyu, müşgîn, bûy, nâfe, meşâmm, nühket kavramlarıyla birlikte ele alınır” (Turan, 2019: 475). Sevgilinin geçip gittiği, yürüdüğü toprak dünyadaki her şeyden daha güzel kokar. Öyle ki anber kokusu bile o toprağın kokusuyla boy ölçüşemez:

Olamaz reh-güzeri hâkine hem-pâ 'anber
İdemez turrasına kendüyi hem-ser sünbül (BK 24/19)

Sabah vakti esen rüzgâr, sevgilinin toprağının bulunduğu yere uğrayıp da âşığın tarafına doğru estiği için âşığın tarafı abîr ve anber kokularıyla dolar:

Hâk-i rehûnden irdi meger subh-dem nesîm
Büy-ı ‘abîr ü ‘anber ile toldı bu taraf (BG 228/3)

Anber/Yaka: Divan şairleri, sevgilinin gömleğinin ve kıyafetlerinin konu edildiği beyitlerde genellikle Hz. Yusuf kıssasına telmihte bulunurlar. Bu sebeple sevgilinin kıyafeti beyitlerde güzel kokusuyla birlikte geçer. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kıyafetinin yakası anber kokulu olarak ifade edilmiştir. Sevgilinin yakasının anber kokulu olmasını iki şekilde değerlendirmek mümkündür. **1.** Kokusu anber gibi koktuğu için kıyafetinin yakası da anber kokar. **2.** O dönemde insanlar üzerlerine anber kokusu sürünür:

Zülf-i siyehûn mübârek olsun
Zî-hil’at-i ‘anberin-girîbân (BG 375/3)

Tütsü (Bahur, Buhur, Günlük)

Aslı Arapça ‘bahûr’ olan buhur, koku veya kokulu buhar (duman) çıkarıcı maddelere verilen addır. (Erdem, 1992: 6). “Özellikle dînî törenlerde kokusu için yakılan ve tüterek yanınca etrafa güzel bir koku yayan öd ağacı, anber, günlük gibi maddeler, tütsüdür. Güzel koku kullanma yöntemlerinden birisi olan tütsü, Osmanlılarda buhur olarak anılmış olup buhur kullanımı Osmanlı toplumu ve sarayında gündelik yaşamın bir parçası hâline gelmiştir. Güzel kokunun iyiyi ve güzeli çağrıştırması, buhurun hoş bir atmosfer oluşturulmak istenen ortamlarda kullanılmasının temelinde yatan etkidir. Bu bağlamda buhur, Osmanlı toplumunda dinî mekânlar, toplumsal merasimler ve misafir ağırlanan ortamlar gibi çok geniş bir yelpazede yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Can, 2020: 92). Bâkî, eserinde buhur yakmak için kullanılan misk, anber, sandal, öd ağacı, üzerlik vb. maddelerin hemen hemen tamamına değinmiştir.

Divanda buhurla ilgili unsurların tamamına yakını, micmer (buhurdan) kelimesinin geçtiği beyitlerde kullanmıştır. Bu sebeple, buhur geleneğiyle ilgili değerlendirme yaparken başlıklarda ‘micmer’ kelimesi esas alınmıştır.

Micmer/Buhurdan: *Bâkî Divanı*’nda buhur/tütsü geleneği daha çok micmerle birlikte geçer. “İnce mumluk gibi bakırdan ve bronzdan küçük şamdan tarzında yapılmış, içinde değişik kokuların yakıldığı buhurdanlığa micmer denir” (Büngül, 1972: 21). Bâkî’ye göre sevgilinin yanağındaki ben (hal), güzellik micmerinde yakılan güzel kokulu bir madde ya da micmerden yayılan buhur kokusu gibidir. Sevgilinin yanağı kırmızı olduğu için ateşe benzetilir. Ateş renkli yanaklar; güzelliği ve zarafetinden dolayı içinden güzel kokular saçan buhurdan gibidir. Yanaktaki ben ve ayva tüyleri de tütsü yakmak için ateşe atılan misk ve anbere teşbih edilir. Yüzün iki yanını perdeleyen kıvrım kıvrım saçlar da kokusu ve siyahlığı münasebetiyle uzayıp giden dumana benzer (BG 54/5), (BG50/1), (BK 10/2). Başka bir beyitte de sevgilin yüzünün iki yanından dökülen bukleler, şekli yönüyle buhurdan olarak tasavvur edilir. Buhur, çeşitli maddelerin, bitkilerin, bitkilerin yaprak ve kabuklarının yakılmasıyla elde edilen bir şeydir. “Misk, kitre, pelesenk ve öd ağacı yağı, gül yağı, kömür tozuyla yapılan buhurların saf anber kabuğu, anber, ardıç tohumu, günlük, sandal tozu gibi cinsleri vardır” (Abdülaziz Bey, 1995: 87). Buhurun bir çeşidinde “Anber tozundan yoğrularak mum haline getirilen madde micmere dikilerek yakılırdı” (Pakalın, 1970: 532).

Şair, anberle yakılan buhur geleneğinden yola çıkarak sevgilinin zülfünün rengi ve kokusu ile anber arasında bir bağ kurar. Sevgilinin zülüfleri hem uzun hem de kıvrım kıvrım olması münsebetiyle zincirle sarkıtılan micmere benzetilmiştir. Sevgili, micmere benzeyen zülfünün kıvrımlarıyla, mecliste sağa sola sallayarak dolaştırılan micmer misali gittiği her yere anber kokuları saçar:

Nefha-i ‘anber tutar zülfi hamından ‘âlemi
Kanda gitse iki yanında iki micmer bile (BK 10/2)

Sevgilinin yanağındaki benin firakıyla inleyen âşığın acısı o kadar büyüktür ki onu gören öd ağacı ve buhurdan, âşığın çektiği ıstıraba dayanamaz, onun acısına ortak olmak için yanıp tutuşarak kendilerini ateşlere atar:

Görüp bezmünde sûzum hâl-i ruhsârûñ firâkıyla
Tutışdı odlara yandı benüm'çün ûd u micmer hem (BG 343/3)

Osmanlı Devleti'nde buhur geleneği doğumdan ölüme, dinî merasimlerden dünyevî kutlamalara kadar hayatın her alanında karşımıza çıkar. Osmanlı sarayında buhurla ilgili köklü gelenekler mevcuttu. "Saray'da buhur geleneğinin yaygın olması nedeniyle, bu amaçla hazırlanmış çok sayıda porselen, cam, gümüş ve tombaktan yapılmış 15 ve 19. yüzyıllar arasında tarihlenen çeşitli buhurdanlar, sarayda kullanılan mutfak eşyaları arasında yer almaktadır" (Gedük, 2013: 125). Evlerde, genç kızların çeyizlerinde, hediye geleneğinde altın, gümüş buhurdanların önemli bir yeri vardı. Osmanlı sosyal hayatında gümüş ayaklı, kapaklı, firûze sırlı, değerli taşlarla süslenmiş mücevherli, murassa, ayaklı, zincirli vb. sayısız buhurdan çeşidi mevcuttu. Bâkî bu buhurdanların altın ve gümüşten yapılmış çeşitlerinden bahseder. Şaire göre sevgilinin alınına dökülen kıvrıkcık saçlarına zaman zaman altın ve gümüş buhurdanlar yoldaşlık eder (BK 27/8). Başka bir beyitte güneş, renginden dolayı altın bir buhurdan, sıcaklığından dolayı da ateş olarak ele alınmıştır. Felek de elindeki buhurdanı döndüre döndüre, meclise koku yayan bir görevliye benzetilir. Felek, elindeki güneş micmerini savurdukça etrafa gül kokuları yayılır. Öd ağacı ve anber tütsüsünün kokusu, güneş buhurdanından yayılan gül kokusunun güzelliğini kıskanır:

Micmer-i zerrin-i mihrî çarh gerdân eyledi
'ûd u 'anber kıymetin büy-ı gül erzân eyledi (BK 7/1)

Lale, şekli ve rengi yönüyle micmere benzetilmiş, lalenin ortasındaki siyahlık ise micmerde yakılan kokulu maddelerden biri olarak düşünülmüştür. Lâle, bahar mevsiminde, dağların eteklerinde micmerini yaktığı zaman; baharın mest eden kokuları dünyanın dimağına ulaşır. Tabiat tasvirlerindeki kudretiyle şöhret bulan şair, kelimelerle olağanüstü bir tablo çizerek okuyucuya âdeta bir anlam ziyafeti sunar:

Büy-ı müşğîn-i bahâr irdi dimâg-ı dehre
Yakalı dâmen-i kühsârda micmer lâle (BG 466/3)

Başka bir yerde sümbül kişileştirilmiş, kasidede övülen memduhun meclisine gelmek için keramet gösteren bir şahsa benzetilmiştir. Keramet ehli sümbül, yaz kış demeden micmeri bitirir. 'Micmer bitirmek' tabirinin o döneme ait ifade olduğu anlaşılmaktadır. Bu tabir, gerçek anlamda 'micmeri söndürmek', mecazi anlamda da 'kışı bitirmek' anlamında kullanılıyor olabilir. Sümbül, kışın sonunda (şubatta) açmaya başlar. Sümbülün micmerle beraber kullanılması şüphesiz güzel kokusu ve siyaha çalan koyu renginden dolayıdır:

Bezmüne gelmek ile bu ne kerâmetdür kim
Dimeye sayf u şitâ bitüre micmer sümbül (BK 24/29)

Lale ve sümbülden başka micmerle birlikte anılan diğer bir çiçek de güldür. Bahar mevsiminde esen nesim rüzgârı güzel kokular getirdiği için gül, buhurdanda öd ağacı tütsüsü yakan bir tütsü yakıcısı olarak düşünülmüştür. Bahar rüzgârı da gül bahçesinde özel bir tabakada ıtır ezen bir zenaatkâra benzetilir. O dönemde ıtır, anber ve misk gibi maddeler, daha güzel kokması ve tütsü yakımında kullanılması için ezilerek kullanılırdı:

Micmer-i gülde nesîm-i subhgâhî 'ûd-sûz
Safha-i gül-zârda bâd-ı bahârî 'itr-sâ (BG 8/4)

Bâkî, şafak vakti sarı ve cılız bir halde belli belirsiz görünen hilali felek micmerine atılıp tütsü yakılan üzerlik (sipend) dalına benzetir. Kasidede övdüğü kişinin kötülüklerden ve nazardan korunması için dünya, felek micmerinde üzerlik tütsüsü yakmıştır. "Sözlüklerde y/üzerlik, genel manada nazar için tütsü olarak yakılan sedef otu, sedef tohumu veya yabani hardal; harmel, üzerlik otu, tohumu ve sedâb, sedef otu manalarında kullanılmıştır. Halk edebiyatında genellikle y/üzerlik olarak kullanım bulan kelimenin tespit edildiği üzere divan edebiyatında sadece sipend şeklinde kullanıldığı görülmektedir" (Emeksiz, 1998: 229-242). "Günlük hayattaki kullanımının doğal bir yansıması olarak nazar bağlamında

şiire konu edilen sipendin doğa olaylarına hüsn-i ta'lil ve teşbih yapılan beyitlerde de kullanılmıştır” (Bozaslan ve Çağlar, 2017: 279).

Dehr bir şâh-ı sipend urdı felek micmerine
Meh-i nev sanma şafakda görinen zerd ü nizâr (BK 25/8)

Bâkî, dönemin devlet adamlarından Sadrazam Semiz Ali Paşa'ya (d.?-ö.1565) sunduğu bir kasidede kendi şiirini micmere benzetir. Şairin nazımının micmerindeki kelimeler, anber, misk gibi okuyana güzellik ve zevk bahşeder. Bâkî, şiirindeki ham ifadelerden dolayı muhatabının lütuf ve anlayışına sığırır. Şair hem olgunlaşmamış hem de saf, öz anlamında kullanılan 'hâm' kelimesiyle kelime oyunu yapmıştır. Bir yandan tevazu gösterirken diğer yandan da şiirinin orijinalliğine dikkat çekmiştir. Nazımının buhurandaki kelimeleri buhur yakmak için karıştırılarak kullanılan kaliteli buhur terkibine benzetmiştir:

Hâm var ise eger micmere-i nazmumda
Dâmen-i lutfuñ anı setr ider ey fahr-i kibâr (BK 18/51)

Sabah rüzgârı, mecliste elinde buhurdan dolaştıran micmer dolaştırıcısına benzetilmiştir. Seher vakti esen rüzgâr ıtır ezicisi gibi etrafa güzel kokular yayar. “Micmere-gerdân micmer dolaştırıcı demektir. Eskiden misafir ağırlamanın vazgeçilmezlerinden biri buhur ikramıydı. İçinde buhur yakılan kap, yani micmer tek tek misafirlere sunulurdu” (Şahin, 2011: 104).

Her gûşesinde micmere-gerdân nesîm-i subh
Her suffesinde bâd-ı sehergâh 'itr-sâ (BG 4/6)

Buhûr-ı Meryem/Bahûr-ı Meryem: Divan şiirinde sık sık karşımıza çıkan “Buhûr-ı Meryem” *Bâkî Divanı*'nda iki beyitte geçer. “Bahçedeki diğer çiçeklerle birlikte anılan buhûr-ı Meryem, gül, sümbül, zambak, peygamber çiçeği, misk-i rûmî, şebboy, reyhan gibi güzel kokulu bitkilerle birlikte ele alınmıştır. Koku ile ilgili tasvirlerin çok olmasında buhur olarak kullanımı da etkili olmuş olmalıdır. Bununla bağlantılı olarak çiçekler içinde en fazla micmere (buhurdan) mesabesindeki lâle ile zikredilmiştir. Tütsü olarak kullanımı dumanla ilişkili ele alınmasında da etkili olmuştur. Çiçeğin adında Meryem adının geçmesi, Hz. İsa'nın ölülere diriltme mucizesiyle birlikte ele alınmıştır” (Dikmen, 2023: 46).

Şair'e göre Buhûr-ı Meryem'in kokusu -buhur misali- yerden, göklere kadar ulaşır. Bu koku, göğe yükseltilmiş İsa'nın eteklerini kokutur. Beyitte, buhûr-ı Meryem çiçeğinin yetişmesi, şekli ve kokusuyla hüsnü ta'lil yapılmış, âdeta renkli bir İsa-Meryem tablosu kurgulanmıştır. İslam'da; nerede, ne zaman ve ne şekilde vefat ettiği tartışmalı olan Meryem'in İslâm dışındaki kaynaklarda İsa'dan sonra vefat ettiği rivayet edilir. Aşağıdaki beyitte Bâkî, aynı zamanda; buhur yakarak evladının arkasından el açıp dua eden bir anne tasviri yapmıştır. Buhûr-ı Meryem'in çiçeklerinin dua etmek için açılmış ele benzediği, tütsüsünün yapılması mezcâzlarla birlikte ustaca işlenmiştir:

İrişdi hâkden bûy-ı bahûr-ı Meryem eflâke
Mu'attar eyledi göklerde dâmân-ı Mesîhâyı (BK 15/5)

Tablo 4: Micmere Teşbih Edilen Unsurlar

Hüsn	Mihr	Adalet
Zülf, Turra	Lale	Hâtem
Ruhsâr	Sümbül	Nazm
Felek	Gül	

Gâliye

“İslam Dünyası'nda, koku tüketimi kültür ve inançların etkisi ile aşırı boyutlardaydı. Araplar İslamiyeti kabul etmeden önce de sonra da kokulu yağları, baharatları ve reçineleri kullanıyorlardı. Arapların Güney Çin ile olan ticari ilişkileri sayesinde Uzak Doğu'ya kadar uzanan ticaret yolları sayesinde son derece zengin bir yelpazeye sahip kokuları bulunmaktaydı. Koku kültürü İslamiyette o kadar gelişmişti ki kadın ve erkek için ayrı kokular üretmede öncü olmuştur. Bu dönemde, günümüz parfümcülüğüne benzer

uygulamalar sergilenmiştir. Zenginler için ‘Gâliye’ adı verilen macun kıvamı kaliteli parfümler üretilirken, alt gelir grupları için kokulu sular ve tütsüler üretilmiştir” (Çakır, 2021: 38). Gâliye; “Misk ve anberden mürekkep güzel kokulu siyah bir ma’cûn ki saça ve kaşa sürülürdü. Gâliye-misk yine aynı macunun adı olup yaygın söyleyişte “kalemis” tabir edilen kelimenin özüdür” (Sami, 1978: 961). “Gâliyeler gavâli olarak adlandırılan, Orta Çağ’ın soylu kimseleri ve zenginleri tarafından kullanılan esansların başında gelmektedir. Arapça bir kelime olan gâliye “çok, pahalı” anlamlarını taşır, çoğulu gavâlî’dir. Gâliye, bir çeşit parfüm olup, genellikle misk ve anber karışımından elde edilen, güzel kokulu kâfur ve ban yağı gibi çeşitli ıtrılı bitkilerin kaynatılması (buhur) ile yapılan macun kıvamında siyah renkli maddeye denir. Siyah renkli bir madde olmasından dolayı saça ve kaşa sürülür ve sahte ben yapımında kullanılırdı” (Şentürk, 2005: 45).

Bahar rüzgârı, bağda bahçede esmeye başladığı zaman, getirdiği kokuyla; tabiatın akan sular gülsuyu, ıslanmış toprak da gâliye gibi kokmaya başlar. Burada baharın gelmesiyle beslenip akan sular gülsuyu, bahar yağmurlarıyla nemlenerek çamurlaşmış toprak da macun kıvamında kullanılan kelimeler arasında gâliyeye teşbih edilmiştir:

Sahn-ı çemende nefha-i bâd-ı bahâr ile
Bâkî gül-âb u gâliye misk oldı âb u gil (BG 287/5)

Sevgilinin kaşlarının kenarından lam harfi gibi aşağı doğru düşen zülüfleri, misk ve gâliye kokusuyla kokulanmıştır. Demek ki o dönemlerde kadınlar –belki erkekler de- saçlarına miskin yanında gâliye kokusu da sürüyorlardı:

Ol iki zülf-i müşğ-i gâliye-fâm
Olmış ebrûlaruñ hilâline lâm (BG 329 /1)

Kâfur

“Kâfur, kâfur ağacından (Cinnamomum camphora) elde edilen bir maddedir. Kâfur ağacının vatanı Uzakdoğu, Güney Çin ve Japonya’dır. 40-50 metreye kadar boyolanabilen bir ağaçtır” (Tanker, Koyuncu ve Coşkun, 1998: 209). “Klasik Türk şiirinde kâfur, mecâzen çok beyaz anlamında oluşundan hareketle, daha çok sevgilinin bedeni, teni, özellikle de sinesi ve gerdanı için benzetilen olarak ele alınmakta, ayrıca sevgilinin ayva tüyleri, müşk ve âşğın yaralı bağı ile birlikte anılmaktadır” (Pala, 2003: 306). Eski çağlarda; “kâfur”, mum yapımında kullanılan bir maddedir. Kansûr’da ağaçtan çıkartıldığında rengi siyahtır. Kâfurîler onu Umman, Basra veya Şîraz’a getirip yakarak ağartırlarmış. Siyah, sarı kızıl veya devetüyü renginde olan kâfur, yıkanıp işlendikten sonra beyazlatılmış” (Kutlar, 2004: 16). “Mumlar âdi, orta ve iyi kaliteli olmak üzere üç cinsti. Âdîsi içyağından yapılır, orta cinsine bir miktar bal mumu katılır, en kalitelisi de saf bal mumundan dökülürdü. Saf bal mumlarına yanarken güzel kokması için kâfur katılır, bu da en iyi cins mum sayılırdı” (Koçu, 1960: 2056).

Bâkî Divanı’nda kâfur ile ilgili kullanımların tamamı ‘şem’-i kâfurî’ (kâfurlu mum) olarak ele alınmıştır. Sevgili, anberle kokulanmış örgülü saçlarıyla gümüş sîmâlî bir fidana benzetilir. Onun güzellik kandilinin nuru, meclisin karanlığı aydınlatan yüksek kaliteli kâfurlu mum gibidir:

Çerâğ-ı hüsnüñ nûrî fûrûğ-ı şem’-i kâfurî
Nigâr-ı ‘anberîn-gîsû nihâl-i sîm-sîmâdur (BG 52/2)

Sevgilinin hüsnü o kadar parlaktır ki onun güzelliği karşısında sabah vakti yakılan mumun ışığı belli bile olmaz. Çünkü kâfurdan yapılan mum, güneş karşısında ne kadar ışık verebilir:

Belürmez hüsnüñe karşı çerâğ-ı subh-dem nûrî
Ne deñlü fer vire hûrşîd öñinde şem’-i kafûrî (BG 484/1)

Sevgilinin hatları akşam karanlığı, gerdanı karanlığı aydınlatan kâfurî mumdur. Onun yanakları kırmızı rengini sanki narçiçeğinin renginden almıştır:

Hattundur şâm-ı zulmet gerdenündür şem’ -i kâfurî
Fûrûzân olmağa gül-nâr haddünden alur nûn (BG 547/1)

Bâkî, şem'-i kâfûrun beyazlığı ile sevgilinin yanağının beyazlığı ve parlaklığı arasında ilgi kurar. O ay yüzlü sevgilinin vuslatına bir gece bile nail olmak için kefil olarak boynunu sunmuştur. Şem'-i kâfûr bu defa; bir gecelik vuslat için canını feda etmekten çekinmeyen, bu uğurda kefil olarak boynunu veren fedakâr bir âşık olarak karşımıza çıkar:

Çerâğ-ı bezm-i vasl olmaga bir şeb 'ârızî nûrî
Kefilî boynudur ol meh-likânûñ şem'-i kâfûrî (BG 505/1)

Misk (Müşğ)

Misk kelimesinin aslı “Sanskritçe muşka (husye, testis, er bezi) olup Farsça aracılığıyla müşğ/müşk ve Farsça'da kazandığı bugünkü anlamla Grekçe'ye (moschos) ve Arapça'ya (misk), onlardan da diğer dillere geçmiştir. Türkçe'de, Arapça'daki telaffuzuyla misk ve halk arasında daha çok mis şeklinde söylenir” (Baytop ve Bozkurt, 2005: 181-182). Türk kaynaklarında “ibar, yipar, kîpar, sipar” şeklinde kullanımları vardır” (Kavak, 2018: 191). Eski bir Türk atasözünde kadınların ağızlarındaki güzel koku miske benzetilmiştir (Atalay, 1985: 327). Kaşgarlı Mahmud'un eserinde bir adamın misk kokladığından bahsedilmektedir. (Atalay, 1985: 308) Yine aynı eserde “bir kadının elbisesine misk bulaştırdığından söz edilmektedir ve “misk koktu” denilmiştir” (Atalay, 1985: 96).

“Misk; “Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan bir tür erkek ceylanının karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan güzel kokulu maddedir” (Gürgan, 2013: 92). Sibiryâ Misk Geyiği olarak da bilinen Misk Geyiği, Doğu Asya; Güney Çin ve Burma'da kuzey orman uçlarında yaşar. Himalaya'da da bulunur. İlk bakışta fiziksel olarak diğer geyiklerden ayrılmasını sağlayan uzun arka bacaklar ve kısa omuzlara sahiptir. Misk kokusu sadece erkek geyiklerde bulunan ve cinsel organları arasında yer alan bir salgı bezinden elde edilir” (Uçar, 2022: 37). “Misk geyiğinin nâfesinde/misk kesesinde biriken kanın kurumasından elde edilen miskin güzel kokusu sebebiyle geçmişten günümüze insan hayatında önemli bir yere sahip olmuştur” (Kartal, 2019:9).

Bâkî Divanı'nda koku maddeleri-terkipleri arasında en fazla tercih edilen unsur 'misk'tir. *Bâkî Divanı*'nda misk, -yetmiş dokuz beyitte- farklı farklı yönleriyle ele alınmıştır. Eserde 'Misk'le ilgili kullanılan ifadeler kapsamlı, müstakil bir çalışma konusu olduğundan 'misk'le ilişkili kavramlar tablo üzerinde gösterilecek, genel bir değerlendirme yapılacaktır:

Tablo 5: 'Misk'le Birlikte Kullanılan Unsurlar

Unsurlar	Sayı
Misk/Saç	36
Misk/Sümbül	18
Misk/Çîn	15
Misk/Nâfe	11
Misk/Hatt	9
Misk/Ben	8
Misk/Âhû	7
Misk/Hoten	5
Misk/Kalem	4
Müşğ-Nâb	4
Misk/Toprak	4
Misk/Hulk	4
Misk/Nefes	2
Misk/Rüzgâr	2
Misk/Hamayıl	1
Misk/İpek	1
Misk/Mana	1

Misk/Şeker	1
Misk/Tatar	1
Misk/Ter	1
Misk/Yazı	1

Bâkî, “güzelin saçlarını renk ve koku yönünden miske benzetmiştir. Misk koyu renkli ve güzel kokulu bir maddedir. Eskiden parfüm, kokulu sabun ve şampuanların bulunmadığı dönemlerde, bilhassa hanımların, banyo sularına misk karıştırdıkları bilinmektedir” (Öztoprak, 2010: 111). Şaire göre, âlemler, sevgilinin zülflerinin misk kokusuyla dolduğu zaman, dönen dünya âdeta misk ahûsunun nâfesine (misk kesesine) benzer. Kokunun verdiği bu sarhoşlukla dünyanın başı döner (BK 3/5). Ceylanın göbeğindeki misk kesesi (nâfe) sevgilinin misk kokulu zülfünü görünce, mest eden kokusunu duyunca utancından kendini yerlere atar. “İnanışa göre bu hayvan sümbül ve menekşe gibi kokulu bitkileri otladığından dolayı, belirli mevsimlerde ve özellikle çiftleşme sırasında vücudundaki hararet sebebiyle göbeğinde kurumuş kan pıhtısını andıran bir madde olan nâfe, zamanı gelince yere düşer. Hattâ insanlar bu çok değerli maddeyi kolayca bulabilmek için ceylanın yaşadığı yerlere rahatça karnını kaşiyabileceği şekilde kazıklar çıkarlar ve bu maddenin kaşınıp sürtünme sonucu kazık dibine düşmesini sağlarlarmış” (Şentürk, 2004: 29). (BG 20/2).

Miskle kokulanmış zülfler, sevgilinin uzun boyundan aşağı doğru döküldüğünde sanki Tuba ağacının gölgesinde, cennetin sonsuz ferahlığının safası yaşanır (BK 8/1). Baharın gelişini müjdeleyen sümbüller sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarına teşbih edilir (BK 24/3). Sevgilinin saçının bir telinin kokusu bile cennetin hayat bahşeden kokusu gibi sonsuz ve sınırsızdır. Kokladıkça bitmez, kokladıkça daha güzel kokar (BTCB 3/IV-4). Bir beyitte; sevgilinin dudağı kırmızı renginden dolayı şarabın kız kardeşi, yasemin ve misk kokan saçları da sümbülün erkek kardeşi olarak tasavvur edilir. Burada şair, o dönemde kadınların saçlarına yasemin ve misk kokusu sürdüklerine, erkeklerin de sarıklarının kenarına sümbül taktıklarına işaret eder (BK 24/34).

Bâkî, irfan ehline; sözünde duran, büklüm büklüm saçları misk kokan bir sevgili tavsiye eder (BG 22/2). Sevgili seçimi konusunda kendisiyle konuştuğu bir beyitte -tecrid yoluyla- gönlünü karşısına alır, ikazda bulunur. Gönlüne; sevgilinin misk kokulu kıvrırcık saçlarının halkalarına düşerse; yalan, hile ve fitne tuzağına kapılıp yem olmaması gerektiğini telkin eder (BG 30/1). Âşık, sevgilinin misk kokulu kâkülüne bakıp bakıp âh eder ama onun âhi maalesef sevgiliye hiç tesîr etmez (BG 479 /2). Âşığın yegâne arzusu; kaderin, kendisini sevgilinin misk kokulu saçlarına kavuşturmasıdır. Aksi taktirde; tarağın tararken misk kokulu kâkülleri dağıtması gibi mihnet testeresi de âşığın sinisini parça parça edecektir (BG 539 /4).

“Dîvan şiirinde “Çin, Hitâ dolayısıyla miskin kaynağıdır. Bu sebeple; misk (müşg), bûy, âhû, nâfe, kan, Tâtâr, Hatâ /Hitâ gibi unsurlarla zengin bir tasavvur alanı oluşmuştur. Ayrıca Çîn kelimesinin “kıvrım, büklüm” gibi anlamlarıyla sevgilinin misk kokulu saçları (zülf, turra), bazen de kaşları (ebrû) ile ilgi kurulur” (Yeniterzi, 2010: 310). Bâkî’nin eserinde; misk ceylanının yetiştiği Çîn, Hoten/Hitâ, Tatar ülkeleri geleneğe uygun olarak kullanılmıştır. Klasik Türk şiirinde Tatar ülkesi ve Çin ülkesi denildiğinde Doğu Türkistan’ın kastedildiği malumdur. Gelibolulu Âlî, bu nefis lüks maddenin “Tatar miski” olarak değerlendirilmesini misk ticaretinin Tatarların elinde olmasıyla ilgili olduğunu söyler (Işın, 2019: 101).

Añdukça bûy-ı hulkuñı derdüñle lâleveş
Olson derûn-ı nâfe-i müşg-i Tatar târ (BMSMT 25/IV)

Sevgilinin ayak bastığı toprak, renginden ve kıymetinden dolayı; misk, anber, gülsuyu, kokar. Şimâl rüzgârı onun yaratılışının güzellik ve letafetine yaklaştığında; topraktaki misk kokusu etrafa yayılır, sular âdeta gülsuyu gibi aktıkları yerlere güzel kokular taşır (BK 20/21). Sevgilinin toprağının kokusu o kadar güzeldir ki bunun yanında müşg-i nâbın (saf/halis misk) değeri hiç hükmüne düşer. Saf misk, ancak sevgilinin ayak bastığı toprağın miskin bir dilencisi olabilir. Misk, o dönemlerde sadece zengin kişilerin, yüksek zümredeki insanların elde edebileceği çok pahalı bir maddeydi. Bâkî, şiirinde ‘misk’ in bu özelliğinden yola çıkarak sevgilinin toprağını ‘misk’ ile kıyaslar (BG 20/2).

Sevgilinin dudakları şeker, dudağının üstündeki ayva tüyleri de siyah renkli olduğu için ‘misk’ tir. Sevgilinin dudakları rastgele bir şeker değildir. Hem ‘mümesssek’ tir hem de ‘mükerrer’ dir. Şair, memduhun dudaklarını, o dönemin mutfağında yaygın olarak kullanılan miskle beraber kaynatılan, özel hazırlanmış bir şekere benzetir. Bu benzetmeyi anlamak için mümmessek ve mükerrer kavramlarının ne anlama

geldiğini bilmek gerekir. Osmanlı döneminde “tekrar tekrar kaynatılmış ve posası alınmış şekere “kand-i mükerrer” denilirdi” (Olgun, 2012: 55). Mükerrer şeker, şeker kamışının suyunun üç defa kaynatılmasıyla elde edilen beyaz renkli bir şekerdi. Buna ‘kand-i sefid’ de denirdi (Onay, 2004: 303). Yemeklere aroma ve lezzet vermesinin yanında zenginlik ve güç timsali de olan ‘misk’in Osmanlı saray mutfağında çok özel bir yeri vardı. “Aşûre, pelte, güllâç, helva, akîde, lokum, lohuk gibi tatlılara, şekerlemelere ve özellikle saray çevresinden insanların tükettikleri şerbete misk konulurdu” (Işın, 2019: 103-104).

Hat-ı müşgfâmuñla ey gonca-i ter
Şekerdür o lebler mümessek mükerrer (BK 3/1)

Övülen kişinin misk kokulu kaleminden dökülen noktalar, sevgilinin yanağındaki misk kokulu benlere benzetilir. Aşağıdaki beyitte Bâkî, ‘misk’le ilgili iki geleneği birden kullanmıştır. Birinci mısradaki “Osmanlı döneminde güzel kokması amacıyla mürekkebin içine anber, misk vb. kokular konulması (Özgeriş, 2014: 180) geleneğidir. “Mürekkep-müşg (misk) münasebeti renk ilgisine dayandığı kadar, bazı mürekkep terkiplerinin içinde miskin de kullanılması bu benzetmede önemli yer tutar. Ayrıca bu benzetmede miskin güzel kokusu sebebiyle sevgiliyi ve övüleni yüceltme isteği de yer alır” (Sefercioğlu, 1999: 649). İkinci mısradaki ise daha önce anber konusunu anlatırken izah ettiğimiz, misk ve anberin laden zamkıyla karıştırılıp yanağa sahte ben olarak yapıştirılması geleneği şairane bir edayla işlenmiştir:

Noktalar kim dökülür hâme-i müşgînüñden
Her biri şahid-i ma'nâya olur hâl-i 'izâr (BK 25/32)

Sevgilinin misk kokulu zülüflerinin anlatıldığı başka bir beyitte ise ‘divit, kalem, ipek ve misk’ kelimeleri birlikte kullanılır. Divit, sevgilinin misk kokulu saçlarını tasvir edildiğini fark edince kalemin ayağının altına siyah ipektan bir kumaş (miskî harîr) serer. Burada; günümüzde önemli kişilerin ayaklarının altına ipek halı serme geleneğinin o dönemlerde de olduğu görülmektedir. Miskî harîr hem siyah renkli ipek kumaş hem de misk kokulu ipek anlamında kullanılmıştır. Beyitteki inceliği anlamak için ipek, hat, devât arasındaki ilişkiyi bilmek gerekir. “Arapça’da "mürekkep hokkası" karşılığı kullanılan devât kelimesi Türkçe’de divit şekline dönüşmüş ve farklı bir mana kazanmıştır. Divit, mürekkep hokkası ile içinde kamış kalem ve onu açmakta kullanılan kalemtraş, makta' gibi yazı aletlerinin saklandığı dar ve uzun prizma şeklinde bir gövdeden meydana gelir” (Derman, 1994: 50). Eskiden kamış kalem döneminde, hokka devrildiğinde mürekkebin dökülmesini önlemek ve kalemin gereğinden fazla mürekkep almamasını sağlamak için hokkaya ham ipek, yün ya da pamuk konurdu. Buna ‘likâ’ denirdi. Bunlardan son ikisi (pamuk, yün) kalemin ucuna takıldığı için fazla tercih edilmez daha çok ipek tercih edilirdi. Mürekkep koyulaştıkça su ile inceltilir ve çalışırken güzel kokması için misk gibi güzel kokular katılırdı. Bundan dolayı hokka Hoten misk geyiğinin göbeğine benzetilirdi (Derman, 1998: 218). Divanda, saç ve “miskî harîr” arasında çok güzel bir bağ kurulmuştur. Saç, rengi ve kokusu münasebetiyle ‘misk’e, şekli, parlaklığı ve yumuşaklığı münasebetiyle de ipeğe teşbih edilmiştir:

Zülf-i müşg-efşânı vasfın yazdugum bildi devât
Hâmenüñ saldı ayağı altına miskî harîr (BG 145/ 3)

Şair, sümbül; insanları kendine bağlamak için boynuna, hamâ’il asan, şirinlik muskası yaptırmış bir kişiye benzetir. Beyitten anlaşıldığına göre bu muskanın içindeki dualar miskle yazılmıştır. Sümbülün bulunduğu yeri etkisi altına alan yoğun kokusu, koklayanı rahatlatıp, üzüntü ve kederini hafifletmesi, bedeni ve ruhu sakinleştirmesi, çiçeklerinin muskaya benzemesinden dolayı ‘hamayil’ kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Sözlüklerde cin, peri gibi gizli varlıkların zararlarından korunmak için boyna asılan veya kola takılan, omuzdan çapraz olarak bele inen kılıç bağı anlamlarında kullanılan ‘hamâil’ sosyal hayatta çok yaygın olarak kullanılırdı (Nas, 2017: 40). “Eski çağlarda üzerinde mercan duâsı ya da şirinlik duâsı denilen bir duânın bulunduğu kâğıt parçası, güzel koku veren birtakım maddeler de eklenerek katlanırdı. Misk, gül suyu, zâferân gibi koku verici olarak muskaların içine konurdu” (Ceylan, 2005: 10).

Yazdurup müşg ile boynına hamâ’il takdı
Kendüye itmek için halkı musahhar sümbül (BK 24/5)

Divanda bunlardan başka miskle birlikte kullanılan kavramlar ve beyitler şöyledir: Sevgilinin nefesi (BG 221/2), (BG 398 /10) teri (BG 379 /2), (BG 379 /3), huyu, yaratılışı (BK 18/30), (BK 20/21), (BMSMT 25/IV), (BTCB 3/IV), mana (BK 4/10), (BK 24/30), (BK 25/32).

Sandal

Sandal ağacı, “sarımtırak renkli, çok dayanıklı, sert ve çok makbul bir odunu olan, çeşitli türlerinden çıkan yağlı ve reçineli esanslar lavantacılıkta, sabunculukta kullanılan, Afrika, Endonezya ve özellikle Hindistan’da yetişen bir ağaçtır” (Ayverdi, 2011: 1088). Bu ağaç “herdem yeşildir ve yarı-parazitik bir ağaçtır. Sandal ağacı yağına-buharla damıtma ile elde edilen- koku özelliğini veren kısım ağaç özü denilen odunsu yapıdır” (Uçar, 2022: 36). Bilge Kağan’ın ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirmek amacıyla Lisün Tay başkanlığındaki beş yüz kişilik Çin heyetini çok sayıda hediye ile birlikte bozkıra göndermişti. Cenaze törenine getirilen hediyelerden biri de çıntan ıgaç ‘sandal ağacı’dır.” Bir şiir parçasında baharın gelişyle misk ve sandal ağacı koyun koyuna girip hoş kokuları yayıldığı belirtilmiştir (Atalay, 1985: 2/122).

Türklerin hayatında İslâmiyet öncesi dönemlere kadar var olduğu tespit edilen sandal ağacı; *Bâkî Divanı*’nda iki defa işlenmiştir. Beyitlerin ikisinden de anlaşılan o dönemde sandalın daha çok buhur (tütsü) yakmak için kullanıldığıdır. Şaire göre padişahın adaleti buhurandır ‘sandal’ da adalet buhurunda yakılan tütsü gibidir. Yani övülen kişinin adaletinin tecellisi sandalla yakılan buhur gibi etrafa güzellik verir (BG117/5). Diğer beyitte sandal ruha, izzet perdeye, muhabbet de muma benzetilir. Aşık, izzet perdesini çekip muhabbet mumunu yaktığı zaman ruh sandalıyla buhur hazırladığını söyler:

Perde-i ‘izzet çeküp yakdum mahabbet şem’ini
Sandal-ı rûhî buhûr idüp müheyyâ eyledüm (BG 339/3)

Sipend

Halk kültüründe üzerlik denilen bu bitki “sedef otugillerden, yaprakları almaşık, çiçekleri beyaz renkte, susama benzeyen tohumları acı olan, halk hekimliğinde tedavi amaçlı, tütsü olarak kullanılan bir bitkidir” (Ayverdi, 2011: 1142). Üzerlik bitkisi Afrika, Asya ve Amerika’nın sıcak bölgelerinde yetişir. Yurdumuzda ise Orta Anadolu’da çok yaygındır. Ören yerlerinde, höyüklerde ve terk edilmiş köylerde sık rastlanan üzerlik otu, halk arasında yaygın bir inanca göre şehit kanı dökülmüş topraklarda yetişmektedir. Aslında bu inançta biraz gerçek payı da yok değildir. Üzerlik otu, fosfatlı toprakları çok sever. Bunun için de fosfatlı toprağın bol olduğu mezarlıklarda yetişir (Şahin, 2012: 5). Üzerlik tohumu ateşe atılınca çıtırta yapar. Nazar değmemesi istenilen ve nazar değdiği sanılan çocuk veya kimsenin üzerinde –içinde ateş bulunan bir kap gezdirerek üzerlik yakarlar. Ocak veya mangalda yakarak tütürürler” (Onay, 2004: 438).

Divan şiirinde zengin bir çağrışım alanına sahip olan sipend (üzerlik) genellikle yakıldığı zaman çıkardığı dumanın rengi açısından sevgilinin benine, ayva tüyelerine ve siyah renkli güzellik unsurlara benzetilir. En fazla da folklorik bir inanış olarak nazar, büyü, sihir gibi durumlarda tütsü olarak kullanılmasıyla dikkat çeker. Bunun yanında hüsnü ta’lil yoluyla doğa olaylarının anlatıldığı beyitlerde benzetme unsuru olarak da kullanılır. Mesela; aşağıdaki beyitte Bâkî, şafağın alaca karanlığında, gökyüzünün kızılığında belli belirsiz görünen hilali, felek buhurunda yakılan ince bir üzerlik dalına benzetir:

Dehr bir şâh-ı sipend urdı felek micmerine
Meh-i nev sanma şafakda görinen zerd ü nizâr (BK 25/8)

Başka bir beyitte de ise ayrılık acısıyla kavrulan aşık; sarı benziyle, dal gibi ikiye bükülmüş hilale benzeyen zayıf bedeniyle ateşlere atılan üzerlik dalı gibi yanıp tutuşur:

Bu cism-i zerd ü zâr u nizâr ile nice bir
Yanam firâkuñ âteşine nitekim sipend (BG 34/3)

Soyut kelimelerin kişileştirilip somutlaştırıldığı bir beyitte; gönül, dünyayı ateşe verecek güçlü kuvvetli bir komutan ister. O, yakıcı komutana nazar değmemesi için tütsü yakmak için candan, bir üzerlik tohumu ister:

Göñül bir rind-i 'âlem-sûz şûh-ı şeh-levend ister
Ki 'aşk odına yakmaga dil ü cândan sipend ister (BG 143/1)

Ûd

Öd ağacı, tarihî kaynaklarda ûd ağacı, “Hinduizm, Hristiyanlık, Budizm ve İslam'ın öğretici metinlerinde oldukça saygı gören bir bitkidir. Öd ağacı, MÖ 1400 gibi çok erken bir tarihte, Sanskritçe metinlerde kokulu bir ürün olarak adı geçiyor. Hindistan tarihinin MÖ 1493-1443 dönemini anlatan Mahâbhârata destanında, öd ağacı, genellikle zenginlik, haraç ve selamlamanın sembolü olarak geçiyor. Mahâbhârata'nın ilk kitabında yazılanlara göre, Khandavaprastha antik kentinin insanları uzaklardan gelen ziyaretçileri şehrin her yanını 'yanan öd ağacının tatlı kokusuyla' doldurarak karşılamış” (Berkin, 2021:16). “Orta Çağ'da itriyat ve ilaç endüstrisinin üçüncü hammaddesini ûd oluşturmaktaydı. Çin, Hindistan, Sumatra ve Arap ülkelerinden getirilen, eskiden beri doğuda ve batıda ticaret, tıp, eczacılık ve ev eşyalarının yapımında kullanılan, güzel kokulu, siyahımsı ve bazı yerleri benekli, deri gibi kabuğu bulunan ve sertlik yönünden üzerinde eşya dövülen geniş taşa benzeyen bir ağaç kökünden ibarettir” (Bakır, 2000: 69). “Ekonomi tarihçisi Richard Goldthwaite, on yedinci yüzyılın başında Floransa'da bir işçinin ortalama günlük ücretine bakarak, grandükün sahip olduğu bu ağaç parçasını satın almaya yetecek parayı kazanmak için yaklaşık 77 yıl çalışması gerektiğini ortaya çıkarmış. Üç yüzyıldan fazla bir süre sonra yine dünyanın en pahalı ağaçlarından biri olmaya devam ediyor. Birinci sınıf öd ağacı, kilogram başına 100.000 dolara kadar mal olabiliyor” (Berkin, 2021: 77). Öd ağacı (ûd) Eski Türklerde ve Osmanlı Devleti'nde daha çok buhur olarak kullanılırdı. “Ateşte yakıldığı zaman güzel koku ifraz eden küçük ince çubuklar halinde bulunurdu” (Pala, 2003: 549). Sosyal hayattaki pek çok kutlamada, “tarikât törenlerinin hemen hepsinde “buhurdanda genellikle öd ağacı yakılırdı (en makbulü Java Adası'ndan gelen öd ağacıydı” (İnançer, 2014: 131). “Osmanlı döneminde Mekke ve Medine'deki kutsal mekânlarda daimi olarak güzel kokular kullanılırdı. Özellikle buhurla kokulandırılan mekânlarda anber, misk, öd ağacı, zağferan, gül suyu, gül yağı, aselbend malzemeleri tercih edilirdi” (Emen, 2022: 441). Büyük ihtimalle Hindistan'dan getirildiği için bu ürüne 'ûd-ı Hindî de denilirdi. Üd-ı Hindî, kaynaklarda “Hindistan'da yetişen öd ağacı ve bu ağacın kökü” (Küçükler ve Yıldız, 2018: 23) olarak açıklanır.

Binlerce yıl öncesinde tüm kadim kültürlerde karşımıza çıkan bu mistik kokulu bitki, *Bâkî Divanı*'nda, farklı yönleriyle yedi beyitte geçer. Öd ağacı, bunların beşinde, buhur geleneğiyle birlikte kullanılmıştır. Yaşadığı çağın sosyal hayatını önemli ipuçlarını bize aktaran *Bâkî Divanı*; o dönemdeki koku ve buhur geleneğinde, öd ağacının ne kadar yaygın kullanıldığını göstermektedir. Mesela; hatem (yüzük/mühür) buhurdan olarak tasavvur edilir. Bu mühre sahip olan kişinin şanı, şöhreti; meclise yayılan öd ağacı (ûd) ve anber buhurundan yayılan güzel koku gibidir (BK19/31). Sevgilinin saçının kıvrımları buhurdandır, saçlarının kokusu, öd ağacıyla yakılan tütsüden göklere yükselen güzel kokulu dumana benzer (BK27/8). Saba rüzgârı, bahar geldiği zaman sabah vakti, dağlarda, bahçelerde, gül micmerinde öd ağacından buhurlar yakarak etrafa güzel kokular saçır (BG8/4). Bir beyitte şair, mecliste öd ağacı ve anberle yakılan buhurun yanıp tutuşmasının sebebini kendi haliyle ilişkilendirir. Aşık, sevgilisinin yanağındaki benleri o kadar özlemiştir ki onun bu özlemine dayanamayan öd ağacı ve anber kendilerini sevgilinin kıpkırmızı yanağına benzeyen micmerin içine atverir: (BG 343/3).

Mürekkep-güzel koku ilişkisini anlattığımız bölümde, mürekkebin içine güzel kokması için misk, abir, anber gibi kokular katıldığını (Keklik, 2017: 139) izah etmiştik. Anberin hem rengi hem de kokusu yönüyle mürekkebe benzetildiğini ifade etmiştik. Aşağıdaki beyitte mürekkep anbere, kalem de ağaçtan yapıldığı için ve şekil olarak da ağaca benzediği için 'ûd'a öd ağacına benzetilmiştir:

Zamân-ı kitâbetde kilik ü mürekkeb
Elinde olur var ise 'ûd u 'anber (BK 3/18)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti'nin en kudretli döneminde 'Sultanü'sh-Şuarâ' olarak şöhret bulan ve dönemin padişahı Kânûnî'ye yakınlığıyla bilinen Bâkî'nin divanı, 'koku' kültürü ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Eserde, konuyla ilgili kelime, kavram ve kullanışlar, kültür tarihiyle ilgili bilgiler müstakil bir kitap oluşturacak kadar kapsamlıdır. Örneklerin çokluğundan dolayı sadece 'koku' maddeleriyle sınırlandığımız bu çalışmada, dönemin edebî ve sosyal hayatıyla ilgili önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Bâkî, divanında, -o dönemde- birebir 'koku'yu karşılayan on kelimedenden altısını kullanmıştır (Bû/bûy, ıtr, meşâm, nefha, Şemm/şemîm, tîb). Bu kelimeler içinde en fazla tercih edilen kelime Farsça

'bû, bûy' kelimesidir (42 defa). 'Bû, bûy' kelimesiyle kurulan tamlamaların on beşi somut anlam, yedisi soyut anlam, üçü miktar bildirmek için kullanılmıştır. 'Bû, bûy' kelimesiyle ilgili bu kullanımda; şairin somut kavramlarla ilgili tercihinin ön planda olduğunu ve şairin dışı dönük bir karakter olduğunu gösterir. 'Bû/bûy' kelimesi dışında kokuyu karşılayan kelimelerin tamamı Arapça olarak tercih edilmiştir. Bâkî, Farsça bir kelimeyi kırk iki ayrı şekilde kullanarak edebî gücünü, kokuyu karşılayan diğer kelimelerin tamamını Arapça seçerek ilmi yönünü göstermiştir. Divanda dikkat çeken bir başka husus da Türkçe 'koku/kohu' kelimesinin şair tarafından hiç tercih edilmemiş olmasıdır.

Bâkî Divanı'nda geçen koku unsurlarının kullanım sıklığı şöyledir: Misk/müşğ (93 defa), anber (41 defa), buhur (20 defa), öd ağacı (8 defa), kâfûr (4 defa), sipend/üzerlik (3 defa), abîr (2 defa), sandal (2 defa), gâliye (2 defa). Buna tespitlere göre divanda en çok tercih edilen, dönemin sosyal hayatıyla ilgili en fazla bilgi edindiğimiz koku maddesi 'misk'tir. Bâkî, her divan şairi gibi 'misk'in oluşumu, elde edildiği şartlar, imal edildiği coğrafya, kullanım alanı ile ilgili bilgiler vermiştir. (Âhû, nâfe, Hıtâ, Hoten, Çîn, Tâtâr, müşğ-i nâb, müşğ-i Çîn, hâme-i müşğîn, hatt-ı müşğîn vb.) Sosyal hayatın içinde 'misk'in nerede ve nasıl kullanıldığı ile ilgili önemli detaylar aktarmıştır. (Kalemin içine konulan mürekkebe konulması, hat sanatıyla ilgili farklı şeylerde kullanılması, süslenme kültüründe parfüm olarak kullanılması, saçta, bene, ayva tüyelerine, banyo yapılan suya eklenmesi, muskaların içine duaların yazılması, tatlı imalatında kullanılması, şeker ve tatlıların içine dâhil edilmesi, resmî yazışmalarda kağıda ve mühüre sürülmesi vb.) Misk, şair tarafından geçtiği tüm beyitlerde edebî olarak usta bir şekilde işlenmiştir. (Benzetme, kelime oyunları, mecazlar, edebî sanatlar vb.)

Divan'da miskten sonra en fazla tercih edilen unsur anberdir. Anber, eserde, en çok sevgilinin saçlarının kokusuyla birlikte kullanılmıştır. Şairin dünyasında anber kokusu sevgilinin saç kokusundan hemen sonra buhur/tütsü ile yer almıştır. Anberin geçtiği beyitlerin tamamında siyah renk hâkimdir. Bunun arka planında şüphesiz anberin renginin siyah olması ve çıkarıldığı coğrafyalarda bölge sakinlerinin ten renginin koyu olması yatmaktadır. Anberle ilgili kelime ve kavramların ne kadar kullanıldığı ilgili bölümde tablo olarak verilmiştir.

Elde ettiğimiz başka bir sonuç da şairin yaşadığı sosyal çevrede buhur geleneğinin çok aktif olduğudur. Tespit edilen beyitlerde, buhur geleneğiyle ilgili çok çeşitli bilgi mevcuttur. (Buhur çeşitleri, buhurla ilgili araç, gereç ve malzemeler, buhur yapımıyla ilgilenen kişiler, buhurla ilgili meslekler vb.) Elimizdeki verilere göre o dönem İstanbul'unda –şairin hanedana çok yakın olduğu dikkate alındığında– saray çevresinde buhur olarak en fazla tercih edilen buhur maddesinin öd ağacı olduğu sonucu çıkmaktadır. Bütün kadim kültürlerde mistik ritüellerde tütsü olarak kullanılan öd ağacının (ûd) Osmanlı Devleti döneminde de yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Eski Türklerde ve Osmanlı'da; nazar, büyü, sihir gibi metafizik inanışlarda tütsü yakarak kullanılan bitkilerin en tanınmışlarından biri 'sipend' (üzerlik) bitkisidir. Bu bitki, Bâkî'de de Eski Türklerde olduğu gibi metafizik uygulamalar yönüyle geçmektedir.

Tütsü geleneğinde kullanılan, tarih boyunca Türklerin hayatında önemli yeri olan diğer bir bitki de 'sandal ağacı'dır. Divanda, sandal ağacından buhur yakılması dışında başka bir kullanıma rastlanmamıştır. Günümüzde, cenaze gibi kültürel törenlerde ve sağlık alanında hala yaygın olarak kullanılan 'kâfûr'un o dönem İstanbul'unda daha çok mum sektöründe kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bâkî Divanı'nda, 'kâfûr' maddesi dört yerde geçmektedir. Dört beytin tamamında, 'Şem'-i Kâfûrî' kâfûrlu mum yani aydınlatma unsuru olarak işlenmiştir. Şem'-i Kâfûrî, aydınlatma özelliğinden dolayı, şiirlerde; sevgilinin beyazlığı ve parlaklığıyla ilgili benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde, beyaz sandal, sümbül kökü, kırmızı gül, turunc ve iğde çiçekleri gibi kokulu maddelerin miskle karıştırılıp dövülmesiyle elde edilen -kaynaklardan o dönemde beğenilerek kullanıldığını öğrendiğimiz- 'abîr' kokusu, Bâkî'nin şiirinde iki yerde sevgilinin ayak bastığı, yaşadığı toprak için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Şair, sevgilinin ayak bastığı toprağı, çok sayıda güzel kokulu bitki ve maddeden elde edilen bu özel karışımla aynı kefedede değerlendirmiştir.

Abîr gibi özel bir karışımla hazırlanan diğer bir koku 'gâliye'dir. Misk ve anberle macun kıvamında hazırlanan ve fiyatının yüksekliğinden dolayı kaynaklarda zengin kesimin kokusu olarak geçen 'gâliye', aynı abîr kokusunda olduğu gibi sevgilinin yaşadığı toprağa teşbih edilmiştir. Başka bir yerde ise şair, sevgilinin saçlarının ve kaşlarının 'gâliye' koktuğunu söyler. Beyitten, o dönem sakinlerinin, günümüzdeki parfümler gibi saçlarına ve kaşlarına 'gâliye ve misk' sürdüğü anlaşılmaktadır.

Bâkî Divanı'nda; kokuyla ilgili kelime ve kavramların, koku maddelerinin detayına inilerek ele alındığı bu çalışmada, insan hafızasının, kimliğinin ve bilinçaltının tespitinde anahtar olarak kullanılan 'koku' konusu incelenmiş, önemli bilgilere ulaşılmıştır. Koku konusu, Bâkî'nin şiirinde ön planda yer alan

en önemli unsurlar arasındadır. Koku konusu, üstat bir şair olan- Bâkî'nin edebî kimliğinin, şahsiyetinin değerlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Konunun detayına inildiğinde 'misk, anber ve buhur' gibi koku unsurları hakkında müstakil bilimsel çalışmalar yapılması gerektiği görülmüştür. Klasik Türk edebiyatında 'koku'yla ilgili -dönemler, farklı tarzda yazan şairler, sosyal sınıflar arasında- geniş çaplı, mukayeseli çalışmalar yapılmalıdır. Edebî metinlerde 'koku' konusu hakkında yapılan çalışmalar, başta edebiyat olmak üzere tarih, sosyoloji, psikoloji, tıp, eczacılık, kimya, biyoloji vb. 'koku'yu ilgilendiren pek çok bilim dalının tarihî seyrine ışık tutacak, milletlerin kültür hafızasının ve kimliklerinin değerlendirilmesinde faydalı olacaktır.

Yazarlık Katkısı

Araştırma yazar tarafından tek başına yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz, B. (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Açıkel, Y. (2018). Hz. Peygamber-Gül İlişkisi ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Saffet Sancaklı), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akben, C. & Coşkun, H. (2018). Aromatik Kokuların Bilişsel ve Duygusal Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(8), 215-235.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bakır, A. (2000). *Ortaçağ İslam Dünyasında İtriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşışı*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Baytop, T. & Bozkurt N. (2005). Misk. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İçinde (s. 181-182). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Berkin, G. (2021). *Ağacın İzinde Tasarımda Orman Ürünleri Sözlüğü*. İstanbul: Yıldız Entegre Yapımevi Yayıncılık.
- Berthier, Y. S. (2022). *Albertus Bobovius ya da Santurî Ali Ufkî Bey'in Anıları: Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, (Çeviren: A. Berktaş). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bozaslan, S. U. & Çağlar, A. (2017). Divan Şiirinde Sipend / Üzerlik. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 54(5) 269-288.
- Bozkurt, N. (2022). Koku, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İçinde (s. 150-151). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Büngül, N. R. (1972). *Eski Eserler Ansiklopedisi, Tercüman 1001 Temel Eser*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Can, M. (2020). Osmanlı Kültüründe Tütsü, *Tarih Araştırmaları II*, (Editör A. Efe). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Ceylan, Ö. (2005). Taşranın Altın Çiçeği Safran. *Osmanlı Tarihi Araştırmaları*, 26(26) 147-162.
- Çakır, S. (2021). Orta Çağ İslâm Dünyasında Koku: Misk Amber Kâfur, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Mustafa Şahin), Amasya: Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çap, S. (2018). Gülün Yaratılışı ve Hz. Peygamber'le İlişkisi Özelinde Uydurma Rivayet Algısı. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18(1), 259-297.
- Çavuşoğlu, M. (1991). Bâkî, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İçinde (s.537-540). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çerikan, U. F. (2020). İlkelden Moderne Kokunun Tüketimi ve Türk Kültüründeki Yansıması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 30(23), 394-48.
- Çıvgın, İ. (2015). Mısır Eski Krallığı (MÖ 2700-2200) Devrindeki Ticari Ağların Mısır Uygarlığı ile Nübye/Sudan Devletleşmesi Üzerine Etkileri. *AÜ. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34(58) 371-424.
- Dankoff, R., Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: (1. Kitap)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Demir, N. A. (2018). Osmanlı İmparatorluğunda Parfüm Sanatı (Miskçilik). *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 28(1), 229-242.
- Demir, R & Kılıç M. (2003). Cevahirnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevahirnâme. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 4(14) 1-64.
- Derman, U. (1994). Divit, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İçinde (s. 450-451). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Derman, U. (1998). Hokka. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İçinde (s. 216-218) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Devellioğlu, F. (1990). *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dikmen, M. (2023). Klasik Türk Şiirinde Buhurumeryeme Dair. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(8), 32-51.
- Doğan, M. N. (2011). *Eski Şiirin Bahçesinde*. İstanbul: Yelkenli Kitabevi.
- Eker, A. F. (2010). İbn Rüsteh'in "A'lâki'n-Nefise" Adlı Eseri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Murat Ağarı), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Emeksiz, A. (1998). Türk Halk Kültüründe Üzerlik. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 28(0) 229-242.
- Emen, H. (2022). Tasavvuf ve Tarikatlarda Güzel Koku: Osmanlılarda Tasavvufi ve Dinî Mekânlarda Güzel Koku Kullanımına Dair Değerlendirme. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 101(1) 441-456.
- Erdem, S. (1992). Buhur, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İçinde (s. 383-384). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Erdoğan, M. (2013). *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Erduran, Z. (2006). Evliya Çelebi Seyahatname'sine Göre İstanbul'da Esnaf, Zanaat ve Ticaret, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Hüseyin Çınar), Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergin, M. (2000). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Evren, C., Yiğit, V. B. & Çınar, F. (2015). Koku Fonksiyonunun Subjektif Değerlendirilmesi. *Kulak Burun Boğaz İhtisas Dergisi*, 25(1) 59-64.
- Gedük, S. (2013). Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği. *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllıkları*, 138-155.
- Gülseven, H. (2022). *Gül Alıp Satanlar Sümbüle Bakıp Reyhan Koklayanlar*. <https://www.siyerinebi.com/tr/gul-alip-satanlar-sumbule-bakip-reyhan-koklayanlar> adresinden 09.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Gürkan, M. (2013). İslam Öncesi Dönem Uygur Tıp Metinlerinde Bulunan Hayvansal Drog İsimleri. *Avrasya Terim Dergisi*, 2(1) 88-94.
- Işın, P. M. (2019). *Gülbeşeker Türk Tatlıları Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnançer, Ö.T. (2014). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Editör: A. Y. Ocak s. 125-187). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İpekten, H. (1998). *Bâkî Hayatı Sanatı Eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karagözlü, V. (2019). Söze Vurulan Mühür: Baki'nin Hatem Kasidesi'nde Anlam Boyutları. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 22(1) 449-488.
- Karaköse, S. (2014). Klasik Kültürümüzde Koku ve Klasik Edebiyatımızda Koku Unsuru, 3. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı: Avrupa'da Türkçe* (Ed.: Adem Balaban vd.), Bildiriler Kitabı. Tiran: 2014.
- Kartal, A. (2019). Klasik Türk Şiirinde Misk. *Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Hazırlayan M. Özdemir) Bilecik: 9-44.
- Kaşgarlı M. (1985). *Dîvânü Lûgat-it-Türk Tercümesi* (Cilt I-III), (Çeviren: B. Atalay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kavak, M. (2018). Ortaçağda Misk. *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 0(Özel Sayı), 188-229.
- Keklik, M. (2017). Osmanlı Toplum Hayatından Beyitlere Yansıyan Birkaç Örnek. *Türkiyat Mecmuası*, 27(1) 139-169.
- Khidirov, B.K. (2016). Mekân Algısı ve Koku: Kokunun Mekân Tasarımına Potansiyel Katkıları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Didem Bedük Tuncel), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Koçu, R. E. (1960). *Balmumu. İstanbul Ansiklopedisi* İçinde 2056. İstanbul: Neşriyat Kollektif Şirketi Yayınları.
- Kurnaz, C. (1987). *Hayali Bey Divanının Tahlihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Kurnaz, C. (1996). *Gül, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İçinde (s. 219-222), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kurşun, Z., Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: (2. Kitap)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kutlar, F. S. (2004). Kâfûr, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* İçinde 15-18. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Küçük, S. (t.y). Bâkî Divanı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf> adresinden 03.07.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Küçüker, P. & Yıldız, Y. (2018). Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar'daki (150b-295a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 2(1), 109-137.
- Nas, Ş. K. (2017). Divan Şiirinde Muska, *Muska Kitabı*, (Editör E. G. Naskali) s. 35-89. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Olgun, T. (2012). *Şiir Açıklayan Mektuplar* (Haz. C. Kurnaz). Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Onay, A. T. (2004). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Haz. C. Kurnaz). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ömeroğlu, Ö. (2009). Amber Taşının Takıda Sembolik ve Estetik Rolü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Suhandan Özay Demirkan), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Özgeriş, M. M. (2014). XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Hat Malzemeleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(2) 167-193.
- Özön, M. N. (1979). *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- Öztoprak, N. (2010). Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4(4) 103-154.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pala, İ. (2003). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: LM Yayınları.
- Sami, Ş. (1978). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sefercioğlu, M. N. (1999). Divan Şiirinde Musikî ile ilgili Unsurların Kullanılışı, *Osmanlı Ansiklopedisi* İçinde (s. 649-668). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şahin, E. (2011). Bâkî Divanı'na Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Muhammet Nur Doğan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, K. (2012). Üzerlik Bitkisinin Türk Halk Kültürü ve Sanatı Açısından İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yunus Berkli) Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, K. Ş. (2012). Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(23) 386-408.
- Şentürk, A. A. (2004). *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şentürk, Ş. (2005). *Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanker, N., Koyuncu, M. & Coşkun, M. (1998) *Farmasötik Botanik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tolasa, H. (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Turan, M. (2019). Divan Şiirinde Toprak Motifi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 26(12) 468-487.
- Turan, M. (2019). XIV ve XV. Yüzyıl Divanlarında "Koku" Kavramı Etrafında Oluşan Benzetme ve Hayal Dünyalarına Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45(25) 251-272.
- Türk Dil Kurumu. (1988). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçar, Ö. (2022). *Koku Beğenisinin Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile Değerlendirilmesi*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Yeniterzi, E. (2010). Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15) 301-334.

